

१ ४ १ त्वमग्ने मनवे द्यामवाशयः पुरुरवसे सुकृते
सुकृतरः १ श्वात्रेण यत्पित्रोर्मुच्यसे पर्यात्वा पूर्व-
मनयन्नापरं पुनः ॥

१ ५ १ त्वमग्ने वृषभः पुष्टिवर्धन उद्यतस्रुवे भवसि
श्रवाय्यः १ य आहुतिं परिवेदा वषट्कृतिमेका-
युरग्ने विश आविवाससि ॥ ३२ ॥

चतुर्थोऽष्टममाह त्वमग्ने मनव इति । हे अग्ने, त्वं मनवे मनोरनु-
ग्रहार्थं, द्यां द्युलोकं, अवाशयः शब्दितवानसि, पुण्यकर्मभिः साध्या
द्युलोक इति प्रकटितवानसि, सुकृते तव परिचर्याङ्गवन्ते पुरुरवसे
पुरुरव एतन्नामकस्य राज्ञोऽनुग्रहार्थं, सुकृतरः, अतिशयेन शोभन-
फलकार्यभूः, यद्यदा पित्रोररह्योः श्वात्रेण क्षिप्रमघनेन परिमुच्यसे
परिमुक्तो भवसि उत्पद्यस इत्यर्थः, तदानो त्वा अरह्योऽत्यग्नं त्वां
पूर्वं वेद्याः पूर्वदेशे आनयन् आहवनीयत्वेन स्थापितवन्तः । पुनः
पश्चादपरं पश्चिमदेशं, आनयन् गार्हपत्यरूपेण धारितवन्त इत्यर्थः ।
अवाशयः, वाश्ट शब्दे । पुरुरवसे, पुरुरौतीति पुरुरवः, वशब्दे,
अस्मात्, पुरसिच, पुरुरवा इत्याद्यादिकसूत्राभ्यां पुरुरवस्य दीर्घा
रौतेरसिच निपात्यते । सुकृते, सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृजः (पां ३ ।
२ । ८६ ।) इति क्षिप्रप्रत्ययः, ततस्तुक् । पित्रोः, उदात्तयथो हत्वृवात्
(पां १ । १ । ७४ ।) इति विभक्तेश्चदात्तत्वं । मुच्यसे, अदुपदेशास्त-
सार्वधातुकानुदात्तत्वं, यद्यपि सतिशिश्रस्वरबलीयस्त्वमन्यत्र विक-
रहोभ्य इति वचनादिकरखस्वरः, सति शिश्रोऽपि ससार्वधातुकस्वरस्य
बाधको न भवति, तथापि धातुस्वरं बाधत एव । धातुस्वर आस्वर
इत्युक्तत्वात्, अतो यत्र एव स्वरं प्राप्ते व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽष्टममाह त्वमग्ने वृषभ इति । हे अग्ने, त्वं वृषभः कामानां
वर्धिता, पुष्टिवर्धनो यजमानस्य धनादिपुष्ट्याभिष्टुद्धिहेतुः, उद्यतस्रुवे
उद्यतया स्रुवा युक्ताय यजमानाय, तदनुग्रहार्थं अवाय्यः, मन्त्रैः अव-
शीयो भवसि, यो यजमानो वषट्कृतिं वषट्कारयुक्तां आहुतिं
परिवेदं परितो जानाति समर्पयतीत्यर्थः । एकायुर्मुखात्तन्ममे

१६१ त्वमग्ने वृजिनवर्त्तनिं नरं सक्मन्पिपर्षि
विदधे विचर्षणे१ यः शूरसाता परितक्म्ये धने
दभ्रेभिश्चित्समृता हंसि भूयसः ॥

प्रथमं तं यजमानं, तदनुविशस्तदनुकूलाः प्रजाः आविवाससि सर्वतः
प्रकाशयसीत्यर्थः । पृष्टिवर्धनः, वधु वृद्धौ, अस्मास्मिजन्तात्, नन्दादि-
त्वात् ल्युः, कित्त्वरेणोत्तरपदस्याद्युदात्तत्वं, कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वेन
स एव शिष्यते । उद्यतखुचे, यम उपरमे, अस्मात् उत्पूर्वात्, निष्ठा
(पां ३।२।१०२।) इति क्तप्रत्यये, अनुदात्तोपदेशे (पां ३।४।
२७।) इत्यादिना अनुनासिकलोपः, गतिरनन्तरः (पां ६।२।४६।)
इति गतं प्रकृतिस्वरत्वं, उद्यता खुक् येनेति बङ्गोहौ पूर्वपदप्रकृति-
स्वरत्वं । वेद, द्यौःोऽतस्तिष्ठः (पां ६।३।१३५।) इति संहितायां
दीर्घत्वं ॥ ५ ॥ इति प्रथमस्य द्वितीये द्वात्रिंशो वर्गः ॥ ३२ ॥

षष्ठीमृचमाह त्वमग्ने वृजिनवर्त्तनिमिति । हे विचर्षणे विशिष्ट-
ज्ञानयुक्ताग्ने, त्वं वृजिनवर्त्तनिं विज्ञातमार्गं सदाचाररहितं नरं पुरुषं,
सक्मन् सचनीये समवेतुं योग्ये, विदधे योग्ये कर्मणि, पिपर्षि पाज-
यसि पुरयसि वा, सत्कर्मामुष्ठानयुक्तं करोषीत्यर्थः । यत्त्वं परि-
तक्म्ये परितो गन्तव्ये धने; धनवक्त्राणां प्रियतमे, शूरसाता शूरैः
सम्भजनीये युद्धे, दभ्रेभिश्चित् अल्पैरापि शैथिल्यरहितैः पुरुषैः, दभ्र
मर्भकमल्पश्चेति यास्त्राः, समृता रुम्यग्योऽदुम्यासि सति मदनुग्रहायं
भूयसः प्रौढान् प्रतिपक्षिणः शत्रून् हंसि मारयसि, ईदृशस्तव महि-
मेत्यर्थः । वृजिनवर्त्तनिं, वृजिना वर्त्तनिर्यस्येति बङ्गोहौ पूर्वपद-
प्रकृतिस्वरत्वं । सक्मन्, यच्च समवाये, अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते (पां ३।
२।८५।) इति मनिन्, नेङ्गुशि कृति (पां ७।२।८।) इतीट्
प्रतिषेधः, न्यङ्कादित्वात्कुत्वं । सुपां सुलुक् (पां ७।१।३६।) इत्या-
दिना समन्वा लुक् । पिपर्षि, पू पाजगपूरणयोः, सिपि, सौ दिर्भाव-
ङ्गलोऽदत्वह्लादिशेषाः, अर्त्तिपिपर्षौश्च (पां ७।४।७७।) इत्य-
भ्यासत्वेत्वं । शूरसाता, शु गतौ, सुसिचिमीनान्दीर्घस्त्रेयोणादिकरन्
प्रत्ययान्त आद्युदात्तः, वनघनसम्भक्तावित्यस्मात् क्तिन्नन्तः सातिशब्दः,
जनसंख्ययां सम्भक्तोः (पां ६।४।४२।) इत्यात्वं, शूराणां सातिः

१७१ त्वं तमग्ने अमृतत्वं उन्नमे मर्तं दधासि श्रवसे
दिवे दिवे । यस्तातृषाण उभयाय जन्मने मयः
कृणोषि प्रय आ च सूरये ॥

१८१ त्वं नो अग्ने सनये धनानां यशसं कारुं कृणुहि
स्तवानः । ऋध्याम कर्म्मीपसा नवेन देवैर्दीवा-
पृथिवी प्रावतं नः ॥

सम्भजनमचेति वज्रग्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं, सुपां सुजुगित्यादिना
सप्तम्या ङादेशः । परितक्मे, तक् हसने, अस्मादौष्णादिको भावे भक्, तद-
हंतीत्यस्मिन्नर्थे, कृन्दसि च (पां ५ । १ । ६७ ।) इति यत् प्रत्ययः । प्रादयो
गताद्यर्थे प्रथमयेति सूत्रवार्त्तिकेन समासे ऽथयपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
दम्भेभिः, दम्भ दम्भे, स्फायि तच्चीत्यादिना औष्णादिको रक्, वज्रं कृन्द-
सीति भिस ऐसादेशाभावः । समृता, गतिरनन्तरं: (पां ६ । २ । ४६ ।)
इति गते: प्रकृतिस्वरत्वं, पूर्ववदाकारः । हंसि, हन्ते: सिपि, नखाप-
दान्तस्य भक्षि (पां ८ । ३ । २४ ।) इत्यनुस्वारः । यदुत्तयोगादनिघातः ।
भूयसः, बहोर्लोपो भू च बहो: (पां ६ । ४ । १५८ ।) इति वज्रशब्दादुत्त-
रस्य ईयसुन ईकारलोपो बहोर्भूभावश्च, नित्वादाद्युदात्तत्वं ॥ ६ ॥

सप्तमीमृचमाह त्वं तमग्र इति । हे अग्ने, त्वं तं मर्तं तथाविधं त्वत्वे-
विनं मनुष्यं, दिवे दिवे प्रतिदिनं, अवसे अन्नार्थं, उन्नमे अमृतत्वे
उत्कृष्टे मरणरहिते पदे, दधासि धारयसि । यो यजमानः उभयाय
जन्मने द्विविधजन्मार्थं, द्विपदाक्षतुष्यदाश्च काभायेत्यर्थः, तादृषाणो
ऽतिशयेन दृष्यायुक्तो भवति, तस्मै सूरये अग्निनाय यजमानाय, मयः
सुखं, यदै सुखं तन्मय इति अत्यन्तरात्, प्रयश्च अन्नमपि, आकृणोषि
सर्वतः करोषि । तादृषाणः, जिह्वा पिपासायां, जिहः कानज्वा
(पां ३ । २ । १०६ ।) इति जिहः कानजादेशः, चित्त्वादन्तोदात्तत्वं,
संहितायां दीर्घश्चान्दसः । कृणोषि, कृवि हिंसाकरणयोश्च, धिन्वि-
हृद्व्योरच (पां ३ । १ । ८० ।) इति उः प्रत्ययः, चादिकोपे विभाषा
(पां ८ । १ । ६३ ।) इति निघातप्रतिषेधः ॥ ७ ॥

वज्रमीमृचमाह त्वं नो अग्र इति । हे अग्ने, स्तवानः स्तूयमानश्च

१६१ त्वं नो अग्ने पित्रोरूपस्थ आ देवो देवेध्नवद्य
जाग्रुविः१ तनूकृद्धेऽधि प्रमतिश्च कारवे त्वं कल्याण
वसु विश्वेभोपिषे ॥

नोऽस्माकं, धनानां सनये द-न धे, यशसं यशोयुक्तं, कारं कर्मणाङ्ग-
त्तारं पुत्रं, कृणुहि कुब । नवेन नूतनेन अपसा प्राप्तेन त्वदत्तेन पुत्रेण,
कर्म यागदानादिरूपं, ऋध्याम वर्जयामहे, द्यावापृथिवी उभे
देवते, देवैरन्यैः सह, नोऽस्मान् प्रावतं प्रकर्षेण रक्षतं । यशसं, अश-
न्नादित्वाद्यप्रत्ययः, अत्ययेन प्रत्ययात् पूर्वस्योदात्तत्वं, यद्वा सर्वप्राति-
पदिकेभ्यः विष्वा वक्तव्य इति वार्त्तिकेन यशस्यशब्दात् क्षिप्, तस्य
प्रत्ययान्तस्य सनाद्यन्तत्वात् धातुसञ्ज्ञायां, क्षिप् च (पां ३।२।७६।)
इति क्षिप्प्रत्ययान्तधातोः सति शिष्टत्वात्, धातोः (पां ६।१।१६२।)
इत्यन्तोदात्तत्वं । कृणुहि, उतश्चप्रत्ययाच्छन्दो वा वचनमिति सूत्र-
वार्त्तिकेन हेतुगभावः । स्तवानः, उणादयो बज्जलमिति बज्जलवचनात्
सम्मानचः स्तुव इत्यौणादिकसूत्रेण केवलस्तौतेरप्यानच्प्रत्ययः, वषा-
दित्वादाद्युदात्तत्वं । ऋध्याम, ऋधु वृद्धौ, बज्जलं कन्दसीति विकरणस्य
लुक्, यासुट उदात्तत्वं । द्यावापृथिवी, दिवो द्यावा (पां ६।१।१६।
२६।) इति द्यावादेशः, आमन्विताद्युदात्तत्वं ॥ ८ ॥

नवमीष्टमहा त्वन्नो अन्न इति । हे अन्नवद्य दोषरहिताग्ने,
देवेषु सर्वेषु मध्ये, जाग्रुविर्जागरूकत्वं, पित्रोर्मातापितृरूपयोर्द्यावा-
पृथिव्योरपस्थे समीपस्थाने वर्त्तमानः सन्, नोऽस्माकं तनूकृत् पुत्ररूप-
शरीरकारी देवो भूत्वा, आबोधि बुध्यस्व अग्नौ हविष्येत्यर्थः । तथा
कारवे कर्मकर्त्रे यजमानाय, प्रमतिश्च अनुग्रहरूपप्रद्व्यतिरिक्तश्च
भवेति शेषः । हे कल्याण मङ्गलरूपाम्ने, त्वं विश्वं वसु सर्वमपि धनं,
अपिषे यजमानार्थमावपसि । उपस्थ, सुपि स्थः (पां ३।२।४।)
इति तिष्ठते कः प्रत्ययः, आतो लोप इटि च (पां ६।४।६४।) इत्या-
कारलोपः, मरुदृधादीनां कन्दस्युपसङ्ख्यानमिति वार्त्तिकेन पूर्वपदा-
न्तोदात्तत्वं । जाग्रुविः, जाग्रु निद्राक्षये, जृष्टु स जाग्रुभ्यः क्षिप्प्रित्यौणा-
दिकसूत्रेण क्षिप्प्रत्ययः, नित्वादाद्युदात्तत्वं । बोधि, बुध अवगमने,
बज्जलं कन्दसीति शपो लुक्, वा कन्दसि (पां ३।४।८८।) इति

११०१ त्वमग्ने प्रमतिस्त्वं पितासि नस्त्वं वयस्कृतव
जामयो वयं १ सं त्वा रायः शतिनः सं सहस्रिणः
सुवीरं यन्ति व्रतपामदाभ्य ॥ ३३ ॥

११११ त्वमग्ने प्रथममायुमायवे देवा अकृण्वन्नुषस्य
विशपतिं १ इलामकृण्वन्मनुषस्य शासनीं पितुर्य-
त्पुत्रो ममकस्य जायते ॥

हेरपितृस्य विकल्पितत्वेन पित्रादङ्घ्रिं सति, अङ्घ्रितश्च (पां ६ । ४ । १०३ ।) इति हेर्धिरादेशः, लघूपधगुणाः, धातेरन्त्यलोपश्चान्दसः । प्रमतिः, मन ज्ञाने, कृतिनि, अनुदात्तोपदेशे वनति (पां ६ । ४ । ३७ ।) इत्यनुनासिकलोपः, प्रकृष्टा मतिर्यस्येति बङ्गब्रीहौ पूर्वपदप्रकृति-
स्वरत्वं । ओपिधे, टवप् बीजतन्तुसन्ताने, छान्दसे लिटि, यासःसे (पां ३ । ४ । ८० ।) इति से आदेशः, वचिस्त्रिपियजादीनाङ्किति (पां ६ । १ । १५ ।) इति सम्प्रसारणपरपूर्वत्वे, दिर्भावहलादिशेषौ, क्रादिनिय-
मादिट् ॥ ६ ॥

दशमीष्टचमाह त्वमग्ने प्रमतिरिति । हे अग्ने, त्वं प्रमतिरस्मदनु-
ग्रहरूपप्रकृत्यमतियुक्तोऽसि, तथा त्वं नाऽस्माकं पिता पालकोऽसि,
तथा त्वं वयस्कृत आयुष्यप्रदोऽसि, वयमप्यनुष्ठातारस्तव जामयो
बन्धवः, हे अदाभ्य केनाप्यहिंसनीयाग्ने, सुवीरं शासनपुरुषयुक्तं व्रतया
कर्म्मणः पालकं त्वां, शतिनः शतसङ्ख्यायुक्ता रायो धनानि संयन्ति
सम्यक् प्राप्नुवन्ति, तथा सहस्रिणः सहस्रसङ्ख्याकाः रायो धनानि
संयन्ति प्राप्नुवन्ति । सुवीरं, बङ्गब्रीहौ, नञ्सुभ्यां (पां ६ । १ । १७१ ।)
इत्युत्तरपदान्तादात्तत्वे प्राप्ते, वीरवीर्यौ च (पां ६ । १ । १२० ।)
इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । अदाभ्य, दर्भिः प्रकृत्यन्तरमस्तीति केचिदाहुः,
दमेक्षेति वक्तव्यमिति वार्त्तिकेन श्रूयत् ॥ १० ॥ इति प्रथमस्य द्वितीये
त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥ ३३ ॥

एकादशीष्टचमाह त्वामग्न इति । हे अग्ने, त्वां प्रथमं पुरा देवा
आयवे, आयोर्मनुष्यरूपस्य गङ्गस्य एतन्नामकराजविशेषस्य आयुं
मनुष्यरूपं विशपतिं सेनापतिं अकृण्वन् कृतवन्तः, तथा मनुष्यस्य मनोः

११२१ त्वं नो अग्ने तव देव पायुभिर्मघो नो रक्ष
तन्वश्च वन्द्य १ त्राता तोकस्य तनये गवामस्य-
निमेषं रक्षमाणस्तव व्रते ॥

इत्थां एतन्नामधेयाम्बुल्लो शासनीं धर्म्मोपदेशकर्त्रीं अक्षयवन् कृतवन्तः,
तथाच तैत्तिरीयैरास्त्रायते, इडा वै मानवी यज्ञानुकाशिन्यासीदिति ।
वाजसनेयिनोऽप्येवमामनन्ति प्रयाजानूयाजानां मध्ये मामवकल्पय
मया सर्वानवाप्स्यसि कामानिति सामनुमन्वशादिति । यत् यदा
ममकस्य मदीयस्य हिरण्यरूपसम्बन्धिनो यः पिताङ्गिरास्तस्य पितुः
पुत्रो जायते, तदानीं हे अग्ने, त्वमेव पुत्ररूप आसीरिति शेषः ।
आयवे, धार्यं चतुर्थीं वक्तव्येति वार्त्तिकेन चतुर्थी । नऊषस्य, नह-
वन्द्यने, नहिकलिहन्त्यर्त्तिलसिभ्य उघजित्वाणादिकसूत्रेण उघच्प्रत्ययः,
वृषादित्वादाद्युदात्तं । विप्रपतिं, परादिश्चन्दसि बङ्गलं (पां ६ । २ ।
१६६ ।) इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । मनुषस्य, * मनोर्जातावज्यतौ पुक् च
(पां ४ । १ । १६१ ।) इति मनोरञ्जप्रत्ययः, पुगागमश्च, आदिदृष्टौ प्राप्तायां
सत्तां, सर्वे विधयश्चन्दसि विकल्पन्त इति परिभाषया बाङ्गलकादृष्ट्य-
भावः, पूर्वपदाद्युदात्तत्वं । शासनीं, शिष्यतेऽनयेति शासनी, करणाधि-
करणायोश्च (पां ३ । ३ । ११७ ।) इति करणे ल्युट्, टिङ्गाणञ्द्वयसज्दङ्गञ्
(पां ४ । १ । १५ ।) इति डोप, जित्स्वरेणाद्युदात्तत्वं । ममकस्य, ममे-
दमित्यर्थे, तस्येदं (पां ४ । ३ । १२० ।) इत्यणि कृते, तवकममकावेक-
वचने (पां ४ । ३ । ३ ।) इत्यस्मच्छब्दस्य ममकादेशः, सञ्ज्ञापूर्वको विधि-
रनित्य इति परिभाषया वृद्धभावः, व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं ॥ ११ ॥

वादशीघ्रमाह त्वं नो अग्ने इति । हे वन्द्य वन्दनीयाम्ने देव,
त्वं, तव पायुभिस्त्वदीयैः पावनैर्मघो नो धनयुक्तान् नोऽस्मान् रक्ष,
तथा तन्वश्च तन्वः पुत्रदेहानपि रक्ष, तोकस्यास्यास्मदीयपुत्रस्य
यस्तनयोऽस्मत्पौत्रादिस्तव व्रते त्वदीये कर्मणि अग्निमेषं निरन्तरं
रक्षमाणः सावधानो वर्त्तते, तस्मिन् या गावः सन्ति तासां गवां
त्राता रक्षकोऽसि, ईदृशस्य तवास्मद्रक्षणे किमु वक्तव्यमित्यर्थः । मघो नः,

* मनेर्निदित्युषश्च जित्वादाद्युदात्तत्वं, संकां । मनेर्निदित्युषश्च बाङ्गलकादृष्ट्यभावः
पूर्वपदाद्युदात्तत्वं, सं । उघच्प्रत्ययपदसिद्धिः पाणिनिसम्मतः ।

११३१ त्वमग्ने यज्यवे पायुरक्षरोऽनिषङ्गाय चतुरक्ष
इध्यसे । यो रातहव्योऽवृक्काय धायसे कीरेऽग्निमन्त्रं
मनसा वनोषि तं ॥

असि, श्रयुवमघोनामतद्धिते (पां ६ । ४ । १३३ ।) इति सम्प्रसारणं ।
तन्वः, सुपां सुपो भवन्तीति वक्तव्यमिति वार्तिकेन असा जसादेशः ।
प्रथमयोः पूर्वसवर्णं (पां ६ । १ । १०१ ।) इति पूर्वसवर्णदीर्घस्य,
दीर्घाज्जसि च (पां ६ । १ । १०५ ।) इति प्रतिषेधः, उदात्तस्वरित-
योर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य (पां ८ । १ । ४ ।) इत्यादिना स्वरितत्वं,
असि हि, उदात्तयणो हल्पूर्वात् (पां ६ । १ । १७४ ।) इति विभक्त्यु-
दात्तत्वं स्यात् ॥ १२ ॥

अथोदशीर्षचमाह त्वमग्ने यज्यवे इति । हे अग्ने, त्वं यज्यवे यज्यो-
र्यजमानस्य पाशुः पालकः, अन्तरः समीपवर्ती सन्, अनिषङ्गाय
रक्षोभिरसम्बन्धाय यज्ञाय चतुरक्षः दिक्चतुष्टयेऽपि इन्द्रियस्थानी-
यज्जालायुक्त इध्यसे दीप्यसे, अवृक्काय अहिंसकाय धायसे पोषकाय
तुभ्यं, रातहव्यो दत्तहविर्यो यजमानोऽस्ति, कीरेऽस्ति स्तोतुरेव सतस्तस्य
सम्बन्धिनं मन्त्रं त्वदीयस्तोत्ररूपं, मनसा त्वदीयेन चित्तैर्न, वनोषि
याचसि । यज्यवे, यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच् इत्यौणादिक
युच्प्रत्ययः, वृषादित्वादाद्युदात्तत्वं । पायुः, क्वापाजिमिखदिसाध्य-
श्रुभ्य उण् इत्यौणादिक उण्प्रत्ययः, आतोयुक्चिण्कृतोः (पां ३ । ३ ।
१२८ ।) इति युगागमः । अनिषङ्गाय, षञ्ज सङ्गे, न विद्यते सङ्गे यस्येति
बहुव्रीहौ, नञ्सुभ्यां (पां ६ । २ । १७२ ।) इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं ।
चतुरक्षः, चत्वार्यक्षीणि ज्वालारूपाणि यस्यासौ चतुरक्षः । बहुव्रीहौ,
सक्य्यङ्गोः खाङ्गात्षष् (पां ५ । ४ । ११३ ।) इति समासान्तः षच्-
प्रत्ययः, चित्त्वादन्तोदात्तत्वं । धायसे, वहिहाधाज्भ्यश्चान्दसोत्थौणादिको
ऽसुन् प्रत्ययः, शिदित्यनुवृत्तेः, आतोयुक्चिण्कृतोः (पां ३ । ३ । १२८ ।)
इति युगागमः । कीरेः, कृत संशब्दे, अस्मात् ख्यन्तादच इरित्यौणादिक
इप्रत्यये, णिलोपे, धातोरन्यलोपश्चान्दसः । मन्त्रं, मन्त्रि गुप्तभाषणे,
पचाद्यधि, वृषादिषु पाठादाद्युदात्तत्वं । वनोषि, वनु याचने, तना-
दिङ्गुण्य उः (पां ३ । १ । ७६ ।) इत्युप्रत्ययः, प्रत्ययस्वरः ॥ १२ ॥

११४१ त्वमग्न उरुशंसाय वाघते स्पार्हं यद्रेक्णः परमं
वनेोषि तत् १ आध्रस्य चित्प्रमतिरूच्यसे पिता
प्र पाकं शास्ति प्र दिशो विदुष्टरः ॥

चतुर्दशोऽष्टमाह त्वमग्ने उरुशंसायेति । हे अग्ने, त्वं उरुशंसाय
बहुभिः स्तोतव्याय वाघते ऋत्विजे, तदुपकारार्थं स्पार्हं स्पृहणीयं
परममुत्तमं यद्रेक्णो धनमस्ति, तद्धनं वनेोषि अनुष्ठाता लभतामिति
कामयसे, तथा त्वं आध्रस्य चित् सर्वतो धारणीयस्य दुर्बलस्य यज-
मानस्यापि प्रमतिः प्रकृत्यनुद्धियुक्तः पिता पालक इत्यभिज्ञैरूच्यसे,
तथा विदुष्टरोऽतिशयेनाभिज्ञत्वं पाकं शिशुं, पोतः पाकोऽर्भको
डिम्भ इत्यभिधानात्, यास्कोऽप्येवमाह पाकः पक्तयो भवति, तथाविधं
यजमानं प्रशास्ति प्रकर्षेणानुश्लिष्टं करोषि, तथा दिशः प्राच्यादिकाः
प्रशास्ति त्वदीयशासनाभावे अनुष्ठातृणां विभ्रमः स्यात्, तथाच
श्रूयते, देवा वै देवयजनमध्यवसाय दिशो न प्राजानन्निति सम्भ्रमो
दक्षिणदिग्गतोऽग्निनानिवर्तते । तदपि तथैवास्मात्, पथ्यां स्वस्तिमयजन्मा-
चीमेव तथा दिशं प्राजानन्नग्निना दक्षिणां सोमेन प्रतीचीं सवित्रोदीची-
मिति । ऐतरेयिणापि तथैवास्मात्, अथो एतं वरमश्नीत मयैव प्राची-
न्दिशम्याजानन्नग्निना दक्षिणामिति । उरुशंसाय, शंसं स्तुतौ, शस्यत
इति शंसः, कर्मणि घञ्, जित्स्वरेणाद्युदात्तत्वं, छदुत्तरपदप्रकृतिस्वर-
त्वेन स एव शिष्यते । स्पार्हं, स्पृहासम्बन्धि, तस्येदं (पां ४ । ३ ।
१२० ।) इत्यण्प्रत्ययः । रेक्णः, रिचिर् विरेचने, रिचैर्धनेधिञ्चैत्यौणा-
दिकोऽसुन्प्रत्ययः, चकारात्प्रत्ययस्य मुडागमः, चजोःकुधिष्यतोः (पां
७ । १ । ५२ ।) इति कुत्वं । आध्रस्य, ध्रै ढमौ, आतश्चोपसर्गे (पां १ ।
१ । १३६ ।) इति कप्रत्ययः, आदेच उपदेशे शिति (पां ६ । १ । ४५ ।)
इत्यात्वं । शास्ति, शासु अनुश्लिष्टौ, अदादित्वाच्छपो लुक्, सिपः
पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः, पाकश्च प्रशास्तीति, अत्र चार्थो गम्यते, अतः,
चादित्वापि विभाषा (पां ८ । १ । ६१ ।) इति प्रथमा तिङ्बिभक्ति
र्न निहन्त्यते । विदुष्टरः, विद्धच्छब्दात्तरपि, अयस्मयादीनि कृन्दसि
(पां १ । ४ । २० ।) इति भसञ्ज्ञायां, वसोः सम्प्रसारणं (पां ६ । ४ ।
१३१ ।) इति सम्प्रसारणं, परपूर्वत्वं, शासि वसि घसीनाच्च (पां ८ ।

११५१ त्वमग्ने प्रयतदक्षिणं नरं वर्मेव स्यूतं परि-
पासि विश्रुतः । स्वादुक्षमा यो वसतौ स्योनकृञ्जी-
वयाजं यजते सोमपा दिवः ॥ ३४ ॥

३।६०।) इति वत्सं, तरपः पित्त्वादनुदात्तत्वे वसोः खरेणोकार
उदात्तः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीम्वचमाह त्वमग्ने प्रयतदक्षिणमिति । हे अग्ने, त्वं प्रयत-
दक्षिणं येन यजमानेन ऋत्विग्भ्यो दक्षिणा दत्ता, तादृशं नरं पुरुषं
यजमानं, विश्रुतः सर्वतः, परिपासि सम्यक् पालयसि, तत्र दृष्टान्तः,
स्यूतं निश्चिद्रत्नेन सूचीभिः सम्यङ्निष्पादितं वर्मेव, यथा कवचं बुद्धे
पालयति तद्वत् । खादुक्षमा खादन्नवान्, वसतौ निवासभूते खमृहे,
स्योनकृत् अतिथीनां सुखकारी यो यजमानो जीवयाजं जीवयजन-
सहितं यज्ञं, यद्वा जीवनिष्पाद्यं वञ्चं यजते अनुतिष्ठति, स यज-
मानो दिवः स्वर्गस्योपमा दृष्टान्तो भवति, यथा स्वर्गाऽनुष्ठाह्वन्
सुखयति, तथा त्वमप्युत्विगादीनित्यर्थः । स्यूतं, विवु तन्तुसन्ताने, निष्ठा
(पां ३।२।१०२।) इति क्तः, यस्य विभाषा (पां ७।२।१५।)
इति इट्प्रतिषेधः, क्लृः शृङनुनासिके च (पां ६।४।१६।) इति
वकारस्य ऊठादेशः । खादून् क्षदतीति खादुक्षमा, क्षदतिर्दत्तिकर्मा,
अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते (पां ३।२।७५।) इति मनिन्, निष्वादाद्यु-
दात्तत्वे ह्रदुत्तरपदप्रकृतिसरत्वं बज्रग्रीहौ व्यत्ययेन । जीवयाजं,
जीवामृत्विज इव्यन्ते दक्षिणाभिः पूज्यन्त इत्यधिकरणे घञ्,
कुत्वाभावश्चान्दसः, यद्वा जीवैः पशुभिर्याजनं जीवयाजः, याजयते-
घञ्, खेरनिटि (पां ६।४।५१।) इति खिलोपस्य, अचः परस्मिन्
(पां १।१।५७।) इति स्थानिवद्भावात्, चजोःकुघिण्यतोः
(पां ७।३।५२।) इति कुत्वाभावः, याथादिखरेणोत्तरपदान्तो-
दात्तत्वं । सोमपा, सोऽचि लोपे चेत् पादपूरणं (पां ६।१।१३७।)
इति संहितायां सोर्लोपः । दिवः, ऊडिदं (पां ६।१।१७१।)
इति विभक्तौबदात्तत्वं ॥ १५ ॥ इति प्रथमस्य द्वितीये अनुस्वारो
वर्गः ॥ ३४ ॥

११६१ इमामग्रे शरणिं मीमृषो न इममध्वानं यम-
गाम दूरात् १ आपिः पिता प्रमतिः सोम्यानां
भूमिरस्यृषिकृन्मर्त्यानां ॥

११७१ मनुष्यदग्ने अङ्गिरस्वदङ्गिरो ययातिवत्सदने
पूर्ववच्छुचे १ अच्छ यात्यावहा दैव्यं जनमासादय
बर्हिषि यक्षि च प्रियं ॥

इमामम इत्यनया अनाहिताभिरात्विज्यं कृत्वा स्वाभावाङ्गतिं
जुहुयात्, ऋत्विजो वृणीतेति खण्डे एवमनाहिताभिर्गृह्य इमाममे
शरणिं मीमृषो न इति सूत्रितं, तामेतां सूक्ते षोडशीमृचमाह इमा-
मम इति । हे अग्ने, त्वं नोऽस्मत्सम्बन्धिनीमिमामिदानीं निष्पादितं
शरणिं हिंसां व्रतलोपरूपां, मीमृषः क्षमस्व, तथाभिर्होत्रादिरूपां
त्वदीयसेवां परित्यज्य दूरादूरदेशं यमिममध्वानमगाम गतवन्त-
स्तमपि क्षमस्वेति शेषः । सोम्यानां, सोमार्हाणामनुष्ठातृणां मर्त्यानां
त्वमाप्यादिगुणयुक्ताऽसि, आपिः प्रापणोयः, पिता पालकः, प्रमतिः
प्रकृत्यमननयुक्तः, भूमिर्भूमकः कर्मनिर्वाहक इत्यर्थः, ऋषिकृद्दर्शन-
कारो अनुजिघृक्षया प्रत्यक्षो भवसीत्यर्थः । शरणिं, षट् हिंसायामि-
त्यस्मादौणादिकोऽग्निः प्रत्ययः । मीमृषः, मृष तितित्तायां, अस्मास्मै-
चङि गुणे प्राप्ते, नित्यं कृन्दसि (पां ७ । ४ । ८ ।) इत्युपधाऋकारस्य
ऋकारादेशः, णिलोपे द्विर्भावह्लादिशेषोरदत्वसन्वद्भावेत्वदीर्घ-
त्वानि, तिङ्कृतिङः (पां ८ । १ । २८ ।) इति निघातः । अगाम, इण्-
गतौ, इणो गा लुङि (पां २ । ४ । ४५ ।) इति गादेशः, गातिस्थाघु-
पाभूयः (पां १ । ७ । ७७ ।) इति सिचो लुक्, अडागम उदात्तः ।
भूमिः, भूम अनवस्थाने, अग्नेः सम्प्रसारणक्षेत्रौणादिक इन्प्रत्ययः,
सम्प्रसारणे परपूर्वत्वं, इगुपधात् किदित्यनुवृत्तेः, किच्चाद्गुणप्रतिषेधः,
नित्वादाद्युदात्तत्वं ॥ १६ ॥

सप्तदशीमृचमाह मनुष्यदम इति । हे शुचे शुद्धियुक्ताङ्गिरोऽङ्गनशील
हविरानयनाय तत्र तत्र गमनशीलाग्ने, अक् आभिमुख्येन, सदने देव-
यजनदेशे याहि गच्छ, तत्र चत्वारो दृष्टान्ताः, मनुष्यत्, यथा मनु-

१ १८ १ एतेनाग्ने ब्रह्मणा वावृधस्व शक्ती वा यत्ने
चक्रमा विदा वा १ उत प्रणेथभिवस्यो अस्मान्तसं
नः सृज सुमत्या वाजवत्या ॥ ३५ ॥

रनुष्ठानदेशे गच्छति, अङ्गिरसत्, यथा चाङ्गिरा गच्छति, यथातिवत्,
यथा यथातिर्नाम राजा गच्छति, पूर्ववदन्ये च, पूर्वपुरुषा यथा
गच्छन्ति, अथवा, मन्वादीनां यज्ञे यथा त्वं गच्छसि तद्वत् । गत्वा च
दैव्यं देवतासमूहस्वरूपं जन्मावह, अस्मिन् कर्मण्यानय, आनीय
बर्हिषि आस्तीर्णदर्भे आसादय तान्देवानुपवेश्य, उपवेश्य च प्रिय-
मभीष्टं हविर्यज्ञि च देहि । मनुष्यत्, तेन तुल्यं क्रियाचेदतिः (पां ५ ।
१ । ११५) इति प्रथमार्थे वतिः, तत्र तस्येव (पां ५ । १ । ११६ ।)
इति षष्ठ्यर्थे वा वतिः, अयस्मयादित्येन भत्वाद्भुत्वाद्यभावः । प्रत्ययस्वरः,
एवमङ्गिरसदित्यादिषु । वह, ह्यचोऽतस्तिष्ठः (पां ६ । १ । ११५ ।)
इति संहितायान्दीर्घः । यत्ति, लोटि, बज्जं हृन्दसीति श्रपो लुक्,
सेह्यपिच (पां ३ । ४ । ८७ ।) इति सेह्यभावश्चान्दसः, षत्वकत्वे ॥ १७ ॥

साभिचयने क्रतौ उखासम्भरणीयायामिष्टौ अग्नेर्ब्रह्मणस्पतेः पुरो
ऽनुवाक्या एतेनाग्न इत्येषा, । दर्शपूर्णमासाभ्यामिष्टेति खण्डे एते-
नाग्ने ब्रह्मणा वावृधस्व ब्रह्म च ते जातवेदो नमस्वेति सूत्रितं, तामेतां
सूक्तेऽष्टादशीमृचमाह एतेनाग्ने ब्रह्मणेति । हे अग्ने, एतेनास्मत्प्रेरितेन
ब्रह्मणा मन्वेण वावृधस्व अभिरुद्धो भव, शक्ती वा, विदा वा, अस्मदी-
यशक्त्या चास्मदीयज्ञानेन च, ते तव, यत् स्तोत्रं, चक्षम वयं हस्तवन्तः,
एतेन ब्रह्मणेति पूर्वत्रान्वयः । उत अपि च, अस्मान् अनुष्ठातृन्,
अभिवस्यो वसुमत्तरत्नलक्षणं श्रेयः, प्रणेधि प्रकर्षेण प्रापयसि, नोऽस्मान्,
वाजवत्या प्रभूताग्रयुक्त्या, सुमत्या अनुष्ठानविषयया शोभनबुद्ध्या,
संहरज संशोजय । वावृधस्व, रुध् रुद्धौ, जेह्याडागमः, बज्जं हृन्दसीति
श्रपः स्तुः, द्विर्भावहृणदिशेषोरदत्वानि, अभ्यासस्य संहितायां दीर्घश्चा-
न्दसः । शक्ती, शक्नु शक्तौ, क्तिन्, सुपां सुलुक् (पां ७ । १ । ३६ ।) इत्या-
दिना ढतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घत्वं, क्तिनो नित्यादाद्युदात्तत्वं । विदा,
सावेकाचः (पां ६ । १ । १६८ ।) इत्यादिना ढतीयाया उदात्तत्वं ।
वेधि, नीज् प्रापये, बज्जं हृन्दसीति श्रपो लुक्, उपसर्गादसमासेऽपि

दाचिंशसूक्तं ।

१ १ १ इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचं यानि चकार
प्रथमानि वज्री । अहन्नहिमन्वपस्ततर्द प्र वक्षणा
अभिनत्पर्वतानां ॥

योपदेशस्य (पां ८ । ४ । १४ ।) इति शब्दं । सुमत्या, मनधातोः क्तिन् प्रत्ययः, मन्क्लिङ्म्याख्यान (पां ६ । २ । १५१ ।) इत्यादिनोत्तरपदानोदात्तत्वं प्रथमाध्याये प्रपञ्चितं, उदात्तयङोऽह्यपूर्वात् (पां ६ । १ । १७४ ।) इति विभक्त्युदात्तत्वं ॥ १८ ॥ इति प्रथमस्य द्वितीये पञ्चविंशोऽङ्गः ॥

इन्द्रस्य नु वीर्याणीति पञ्चदशर्थं सूक्तं, अङ्गिरसो हिरण्यरूप ऋषिः, त्रिष्टुप्कृन्द इन्द्रो देवता, इन्द्रस्य पञ्चोनेत्यनुक्रमशिका, अभिद्योमे माध्यन्दिनसवने निष्कैवल्यशस्त्रे इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचमिति निविद्धानीयसूक्तं । निष्कैवल्यस्योत्तिखण्डे इन्द्रस्य नु वीर्याणीत्येतस्मिन्नैन्द्रो निविदन्द्धादिति । विषुवत्यपि तस्मिन् शस्त्रे एतद्विनियुक्तं, विषुवान्दिवा कीर्त्य इति खण्डे सूत्रितं इन्द्रस्य नु वीर्याणीत्येतस्मिन्नैन्द्रो निविदं शस्त्रेति । महाव्रते निष्कैवल्येऽप्येतदेव विनियुक्तं । रायन्तरो दक्षिणः पक्ष इति खण्डे चतस्रः ऋतोः षड् ऋतोः करोतीन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचमिति । तत्र प्रथमान्यचमाह इन्द्रस्य न्विति । वक्षी वक्षयुक्तेन्द्रः, प्रथमानि पूर्वसिद्धानि यानि मुख्यानि, वीर्याणि पराक्रमयुक्तानि कर्माणि चकार, अस्तेन्द्रस्य, तानि वीर्याणि, नु क्षिप्रं, प्रवोचं प्रव्रवीमि, कानि वीर्याणि, तदुच्यते, अहिं मेघं अहन् हतवान्, तदेतदेकस्वीर्यं । अन्तु पश्चात्, अपो जलानि ततर्द हिंसितवान्, भूमौ पातितवानित्यर्थः, इदं द्वितीयं वीर्यं । अर्धतानां पर्वतसम्बन्धिनीः, वक्षणाः प्रवहन्शीला नदीः, प्राभिनत्, भिन्नवान्, कूलद्वयसङ्घर्षेण प्रवाहितवानित्यर्थः, इदं तृतीयं वीर्यं । एवमुत्तरत्रापि त्रयर्थं । वीर्याणि, शूर वीर विक्रान्तौ, गृह्णन्तात्, अचो यत् (पां ३ । १ । ६७ ।) इति यत् प्रत्ययः, खेरनिटि (पां ६ । ४ । ५१ ।) इति जिलोपः, तिक्खरितं (पां ६ । १ । १८५ ।) इति खरितत्वं, यतोऽनावः (पां ६ । १ । २११ ।) इत्याद्युदात्तत्वं न भवति, आद्युदात्तत्वे हि नु शब्देन वज्रवीर्यौ, आद्युदात्तं चाप कृन्दसि

१२१ अहन्नहिं पर्वते शिश्रियाणं त्वष्टास्मै वज्रं स्वर्यं
ततक्ष१ वाश्रा इव धेनवः स्यन्दमाना अंजः समुद्र-
मवजग्मुरापः ॥

(पां ६।२।११६।) इत्यनेनैवोत्तरपदाद्युदात्तस्य सिद्धत्वात्, वीरवी-
र्यौच (पां ६।२।१२०।) इति पुनस्तद्विधानमनर्थकं स्यात्, अतो
ऽवगम्यते यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं वीरशब्देन प्रवर्तत इति, अतः
परिशेषात् तित्त्वरितमिति प्रत्ययस्य स्वरितत्वमेव, चकारेण तित्त्वरणेण
प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । वोचं, अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् (पां ३।
१।५२।) इति ज्ञेयदेशः, वज्रं कन्दस्यमाश्रोगेऽपि (पां ६।४।
७५।) इत्यङ्भावः, यदुत्तयोगादनिघातः । अहन्, हनहिंसागत्योः,
हन्तेर्लङि, अडागमे, लङ्स्तिवादेशे, इतश्च (पां ३।४।१००।) इति
इकारलोपे, हृस्वाभ्योदीर्घात्सुतिस्पृष्टाहन् (पां ६।१।६८।)
इति तकारलोपः । अहिं, आङ्पूर्वाङन्तेः, आङि अहिनिभ्यां ऋस्-
खेत्यौणादिक इणप्रत्ययः, आङोऽङ्स्त्वच्च, वातेर्ङिञ्च, समाने ख्यखो-
दात्त इत्यौणादिकसूत्राभ्यां ङित्वं, पूर्वपदोदात्तत्वानुल्लङ्घ्यते, ततश्चलोपे
पूर्वपदस्योदात्तत्वं । ततर्द, ऊ ढदिर् हिंसानादरयोः, तिङ्ङित्तिङः (पां
८।१।२८।) इति निघातः ॥ १ ॥

द्वितीयान्धममाह अहन्नहिमिति । पर्वते, शिश्रियाणं आश्रितं,
अहिं मेघं, अहन् हतवान्, अस्मै इन्द्राय, स्वर्यं सुसु प्रेरणीयं, यद्वा,
शब्दनीयं स्तुत्यं, त्वष्टा विश्वकर्मा, वज्रं, ततश्च आहूतवान्, तेन वज्रेण
मेघे भिन्ने सति, स्यन्दमानाः प्रखवणयुक्ता अपः, समुद्रं, अंजः सन्धक्
अवजग्मुः प्राप्ताः, तत्र दृष्टान्तः, वाश्रा इव धेनवः, वत्सं प्रति हन्मा-
रवोपेता धेनव इव, यथा धेनवः सहसा वत्सगृहे गच्छन्ति तद्वत् ।
शिश्रियाणं, अञ्जं सेवार्थाः, लिङः कानच्, द्विर्भावहृणादिशेषैयङा-
देशाः, चित्तः (पां ६।१।१६३।) इत्यनोदात्तत्वं । स्वर्यं, ऋ गतौ,
अस्मात्पूर्वात्, ऋह्लोर्ण्यत् (पां ३।१।१२४।) इति ग्यत्,
सञ्ज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति ङङ्भावः, यद्वा ख्य शब्दोपतापयो-
रित्त्वस्मात् ग्यति पूर्ववद्ङङ्भावः, तित्त्वरितं (पां ६।१।१८५।) इति
स्वरितत्वं । वाश्राः, प्राशयन्त इति वाश्राः, वाश्रु शब्दे, स्फायितस्त्री-

१३१ वृषायमाणोऽवृणीत सोमं त्रिकद्रुकेष्वपिबत्सु-
तस्य १ आ सायकं मघवादत्त वज्रमहन्नेनं प्रथ-
मजामहीनां ॥

१४१ यदिन्द्राहन्प्रथमजामहीनामान्माथिनामभिनाः
प्रेत मायाः १ आत्सूर्यं जनयन्द्यामुषासं तादीन्ना
शत्रुं न किला विवित्से ॥

आद्यौष्मादिको रक्प्रत्ययः । जम्भः, उत्ति, गमहन् (पां ६ । ४ ।
८८ ।) इत्यादिनोपधाजोपः ॥ २ ॥

दृषीषाम्प्रमाह वृषायमाण इति । वृष इव आचरन्निन्द्रः, सोमं,
अवृणीत हतवान्, त्रिकद्रुकेषु ज्योतिष्टोम गोष्टोम आयुष्टोम इत्ये-
तन्नामकास्त्रयो यागास्त्रिकद्रुका उच्यन्ते, तेषु सुतस्य अभिषुतस्य, सोमं
सोमस्यांशं, अपिबत् पीतवान् । मघवा धनवानिन्द्रः, सायकं वक्त्रं,
आदत्त खीकृतवान्, तेन वक्ष्येण अहीनां मेघानां मध्ये, प्रथमजां
प्रथमोत्पन्नं रनं मेघं, अहन् हतवान् । वृषायमाणः, वृष इव आचरन्,
कर्तुः क्यङ्संज्ञोपश्च (पां ३ । १ । ११ ।) इति क्यङ्प्रत्ययः, अह्नात्सार्व-
धातुकयोर्दीर्घः (पां ७ । ४ । २५ ।) इति दीर्घः, अदुपदेशाद्भातोऽन्तो-
दात्तत्वे क्यङन्ताद्भातोऽन्तोदात्तत्वं । सायकं, धिञ् बन्धने, सिनोतीति
सायकः, खलुज्, लिखरेणाद्युदात्तत्वं । प्रथमजां, प्रथमं जायत इति
प्रथमजाः, जन सन खनक्रमगमोविट् (पां १ । २ । ६७ ।) इति विट्-
प्रत्ययः, विष्टनोरनुनासिकस्यात् (पां ६ । ४ । ४१ ।) इत्यात्वं ॥ ३ ॥

चतुर्थीमृचमाह यदिन्द्रेति । उत अपिच, हे इन्द्र, यत् यदा,
अहीनां मेघानां, प्रथमजां प्रथमोत्पन्नं मेघं, अहन् हतवानसि, आत्
तदनन्तरं, माथिनां मायोपेतानां असुराणां सम्बन्धिनीर्मायाः,
प्रामिनाः प्रकर्षेण नाशितवानसि । आत् अनन्तरं, सूय्यं, उषासं उषः
काशं, धामाकाशश्च, जनयन्नुत्पादयन्, आवरकमेघनिवारणेन प्रकाश-
यन् वर्त्तसे । तादीन्ना तदानीं, आवरकान्धकाराभावात् शत्रुं घातकं
वैरिणं, न विवित्से किल, त्वं न खल्ववान् खलु । अहन्, हन्तेर्लङि
अडागमे, अङक्षिपि, इतश्च (पां १ । ४ । १०० ।) इति इकारलोपे,

१५१ अहन्वृत्रं वृत्रतरं वंसमिन्द्रो वज्रेण महता
वधेन । स्कन्धांसीव कुलिशेनाविवृक्णाहिःशयत
उपपृक् पृथिव्याः ॥ ३६ ॥

हृत्प्राभ्यो दीर्घात्सुतिस्त्यष्टां हृक् (पां ६ । १ । ६८ ।) इति तकार-
लोपः, अडागम उदात्तः, यदृत्तयोगादनिघातः । मायिनां, माया-
शब्दस्य ग्रीष्मादिषु पाठात्, ग्रीष्मादिभ्यश्च (पां ५ । २ । ११६ ।) इति
मत्वर्थीय इनिः । अमिनाः, मीञ् हिंसायां, क्रैयादिकः, मोनातेर्नि-
गमे (पां ७ । ३ । ८१ ।) इति ऋस्त्वम् । तादीक्षा, तदानीमित्यस्य
पृषोदरादित्वादण्यविपर्ययः । क्लिज, निपातस्य च (पां ६ । १७ । १६ ।)
इति दीर्घत्वम् । विवित्से, विदूष्ट लामे, क्लादिनियमप्राप्त इट् व्यत्ययेन
न भवति ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टचमाह अहन्वृत्रमिति । अयमिन्द्रो, वज्रेण, महता वधेन
वज्रेण सम्पादितो यो महान् वधस्तेन वज्रेण, वृत्रतरं अतिशयेन
लोकानामावरणं अन्धकाररूपं, यद्वा, वज्रैरावरणैः सर्वान् शत्रून्तरत्,
तं वृत्रं एतन्नामकं असुरं, वंसं विगतांसं, किन्नवाजैर्यथा भवति तथा
अहन् हतवान् । वंसश्चिदे दृष्टान्तः, कुलिशेन कुठारेण आविवृक्णा
विशेषतश्चिन्नानि स्कन्धांसीव, यथा वृत्तस्कन्धाश्चिन्ना भवन्ति तद्वत्,
तथा सति, अहिर्बुध्नः, पृथिव्याः पृथिव्युपरि, उपपृक् सामीप्येन
सम्पृक्तः, शयते शयनश्चरेति, किन्नकाष्ठवद्भूमौ पततीत्यर्थः । वृत्रतरं,
वृत्तु वर्त्तने, स्फायितस्त्रीत्यादिना भावे औष्णादिक रक्प्रत्ययान्तो
वृत्रशब्दः, वज्रेणावरणेन सर्वं तरतीति वृत्रतरः, तरतेः पचाद्यच्,
परदिश्वन्दसि वज्रं (पां ६ । २ । १६६ ।) इत्युत्तरपदान्तादात्तत्वं,
तरपि तु व्यत्ययेन । वंसं, वज्रग्रीवौ पूर्वपदप्रकृतिसरत्वे प्राप्ते, उदात्तस्व-
रितयोर्यथः स्वरितोऽनुदात्तस्य (पां ८ । २ । ४ ।) इति स्वरितत्वं,
वधेन, हनश्चवधः (पां १ । ३ । ७६ ।) इति भावे अप्, तत्प्रतियोग-
मेन धातोर्वधादेशः, स चान्तोदात्तः, अन्यस्याकारस्य, अतो लोपः (पां
६ । ४ । ४८ ।) इति लोपे, उदात्तनिवृत्तिखरेण प्रत्ययस्योदात्तत्वं ।
विवृक्णा, अतो वृक् ऋदेने, कर्मणि निष्ठार्थे कृप्रत्ययः, यस्य विभाषा
(पां ७ । २ । १५ ।) इति इट्प्रतिषेधः । अदितश्च (पां ८ । २ ।

१ ६१ अयोद्धेव दुर्मद आ हि जुद्धे महावीरं तुवि-
बाधमृजीषं । नातारीदस्य समृतिं वधानां सं
रुजानाः पिपिष इन्द्रशत्रुः ॥

४५ ।) इति परत्वाग्निष्ठानत्वं, ततो, ब्रह्मभरुजद्वजमृज० (पां ८ ।
२ । १६ ।) इत्यादिना घत्वे प्राप्ते, निष्ठादेशघत्वस्वरप्रत्ययेष्विधिव्य-
सिद्धौ वक्तव्य इति वार्तिकेन भ्रष्टपरत्वाभावात् घत्वं न भवति, कुत्वे
कर्त्तव्ये तदसिद्धमेवेति, चोः कृः (पां ८ । २ । १० ।) इति कुत्वं, श्रेष्ठ-
न्दसि बज्जलं (पां ६ । १ । ७० ।) इति श्रेष्ठापः, गतिरनन्तरः (पां ६ ।
२ । ४७ ।) इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । श्रयते, बज्जलं कन्दसि (पां
२ । ४ । ७१ ।) इति श्रपो लुगभावः । पृथिव्याः, उदात्तयणो ह्रस्वपूर्वात्
(पां ६ । १ । १७४ ।) इति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥ ५ ॥ इति प्रथमस्य
द्वितीये षट्चिंशो वर्गः ॥ १६ ॥

षष्ठीभ्यमाह अयोद्धेवेति । दुर्मदो दुष्टमदोपेतो दम्ययुक्तो वृत्रः,
अयोद्धेव योद्धरहित इव, इन्द्रं आहिजुक्ते आह्वयान् खलु, कीदृशमिन्द्रं
महावीरं, गुणैर्महान् भूत्वा शौर्यापेतं । तुविबाधं बहूनां बाधकं ।
मृजीषं शत्रूणामपार्जकं । अस्येष्टशस्येन्द्रस्य सम्बन्धिना ये शत्रुवधाः
सन्ति तेषां वधानां, समृतिं सङ्गमं नातारीत्, पूर्वाक्तो दुर्मदस्तरौतुं
नाशकोत् । इन्द्रशत्रुः, इन्द्रः शत्रुघातको यस्य वृत्रस्य तादृशो वृत्रः,
इन्द्रेण हतो, नदीषु पतितः सन्, रुजानाः नदीः सम्पिपिषे सम्यक्
पिष्टवान्, सर्वान् लोकानावृण्वतो वृत्रदेवस्य पातेन नदीनां कूलानि,
तत्रत्यं पाषाणादिकञ्च धूयिर्भूतमित्यर्थः । अयोद्धेव, न विद्यते
योद्धास्येति बज्जलोचैः, नजसुभ्यां (पां ६ । २ । १७२ ।) इत्युत्तर-
पदान्तोदात्तत्वं, समासान्तविधेरनित्यत्वात्, नद्यतश्च (पां ५ । ४ ।
१५३ ।) इति कबभावः । जुक्ते, क्तेष् स्पृजायां शब्दे च, अन्त्यस्तस्य च
(पां ६ । १ । ३३ ।) इति सम्प्रसारणं, उवडादेशाभावश्चान्दसः,
यद्वा, कन्दस्युभयथा (पां ३ । ४ । ११७ ।) इति सार्वधातुकसञ्ज्ञायां,
ऊ श्रुवोः सार्वधातुके (पां ६ । ४ । ८७ ।) इति यथादेशः, अत्र
लक्ष्यप्रतिपदोक्तपरिभाषया लक्ष्यानुरोधान्नाश्रीयते, इतरथा हि
आजुक्कानः सुप्रतीक इत्यादिषु यथादेशो न स्यात् । न चैवं सति, सातये

१७ १ अपादहस्तो अपृतन्यदिन्द्रमास्य वज्रमधि-
सानौ जघान १ वृष्णो वधिः प्रतिमानं बुभूषन्पु-
रत्रा वृत्रो अशयद्वास्तः ॥

ऊवे वामित्वादावपि तथा स्यादिति वाच्यं, अनेकाजाभावात्, एरने-
काचोऽसंयोगपूर्वस्य (पां ६ । ४ । २ ।) इति सूत्रात्, अनेकाच इति हि
तच्चानुवर्तते, प्रत्ययस्वरैरान्तोदात्तत्वं । हि च (पां ८ । ४ । ३० ।) इति
निघातप्रतिषेधः । महावीरं, महांश्चासौ वीरश्चेति महावीरः,
आत्महतः (पां ६ । ३ । ४६ ।) इत्यादिना आत्वं । तुविबाधं, तुवीन्
बद्धन् बाधत इति तुविबाधः, बाध विजोडने, पचाद्यच्, छदुत्तरपद-
प्रकृतिस्वरत्वं । सम्मतिं, तादौचनितिह्यतौ (पां ६ । २ । ५० ।)
इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । रजानाः, रजो भङ्गे, रजन्ति कूषानीति
रजानाः नद्यः । रजाना नद्यो भवन्ति रजन्ति कूषानीति यास्वः ।
यत्ययेन शानच्, तुदादिभ्यः शः (पां ३ । १ । ७७ ।) इति शप्रत्ययः,
तुगभावश्चान्दसः, अदुपदेशाक्तसार्वधातुकानुदात्तत्वे विकरणस्वरः ।
पिपिधं, पिष्टु सञ्चूर्णने, यत्ययेन णिट्, इन्द्रशत्रुः, बज्रीहो पूर्वपद-
प्रकृतिस्वरत्वं ॥ ६ ॥

सप्तमीभ्रममाह अपादहस्त इति । अपात् वक्ष्येण छिन्नत्वात् पादर-
हितः, अहस्तो हस्तरहितो वृत्रः, इन्द्रमुद्दिश्य, अपृतन्यत् एतनां युद्धं
येच्छत्, दोषाधिक्येन बज्रधा विद्धोऽपि युद्धं न परित्यक्तवानित्यर्थः,
अस्य हस्तपादहीनस्य वृत्रस्य, सानौ पर्वतसानुसदृशे प्रौढस्थान्ते, अधि
उपरि, वचं आजघान इन्द्र आभिमुख्येन प्रक्षिप्तवान् । अशक्तस्यापि
युद्धेच्छायां दृष्टान्तः, वज्रिश्चिन्नमुष्कः पुरुषः, वृष्णो रेतःसेचन-
समर्थस्य पुषान्तरस्य प्रतिमानं सादृशं बुभूषन् प्राप्तुमिच्छन्, यथा
न शक्नोति तद्वदयमिति शेषः । स वृत्रः, पुरुषा बज्रव्ययवेषु, यस्तः
विविधं क्षिप्तस्ताडितः सन्, अशयत् भूमौ पतितवानित्यर्थः । अपात्,
बज्रीहो पादशब्दस्यानङोपशब्दसः । अहस्तः, बज्रीहो, नञ्सुभ्यां
(पां ६ । २ । १७२ ।) इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं अपृतन्यत्, सुप
आत्मनः क्वच् (पां ३ । १ । ८ ।) इति क्वच्प्रत्ययः, क्वच्चरएतनस्य-
र्चिर्लोपः (पां ७ । ४ । ३६ ।) इति एतनाशब्दसम्बन्धाकारलोपः ।

१८१ नदं न भिन्नममुया शयानं मनोरुहाणा अति-
यन्त्यापः१ याश्चिद्वृत्रो महिना पर्यतिष्ठतासामहिः
पत्सुतः शीर्बभूव ॥

बभूवन्, सनियद्गुहोश्च (पां ७।२।७२।) इति इट्प्रतिषेधः।
पुरुषा, देवममुयपुरुषपुरुषमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलं (पां ५।३।
५६।) इति सप्तम्यर्थे आप्रत्ययः। अश्रयत्, व्यत्ययेन परस्मैपदं,
बहुलं कृन्दसोति शपो लुगभावः। व्यक्तः, असु क्षेपण इत्यस्मात्कर्मणि
क्ताः, यस्य विभाषा (पां ७।२।१५।) इति इट्प्रतिषेधः, गतिर-
नन्तरः (पां ६।२।७६।) इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं, संहितायां,
उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य (पां ८।२।४।) इति पर-
स्यानुदात्तस्य स्वरितत्वं ॥ ७ ॥

अष्टमोऽष्टमाह नदं नभिन्नमिति। अमुयां पृथिव्यां, शयानं पतितं
मृतं वृत्रं, आपो जलानि, अतियन्ति अतिक्रम्य गच्छन्ति, तत्र दृष्टान्तः,
भिन्नं बहुधा भिन्नं कूलं नदं न सिन्धुमिव, यथा दृष्टिकाले प्रभूता
आपो नद्याः कूलं भित्वा अतिक्रम्य गच्छन्ति तद्वत्। कीदृशा आपः,
मनोरुहाणा नृणाञ्चित्तमारोहन्त्यः, पुरा वृत्रे जीवति सति तेन
निरुद्धा मेघाः स्थित्वा आपो भूमौ दृष्टा न भवन्ति, तदानीं नृणां
मानसः खिद्यते, मृते तु वृत्रे निरोधरहिता आपो वृत्रशरीरमुल्लङ्घ्य
प्रवहन्ति, तदा दृष्टिकालेन मनुष्यास्तुष्यन्तीत्यर्थः, तदेतदुत्तरार्द्धेन
स्पष्टीक्रियते, वृत्रो जीवन्दशायां, महिना स्वकीयेन महिना, याश्चित्
या एव, मेघगता आपः, पर्यतिष्ठत् परित्यज्य स्थितवान्, अश्चिद्वृत्रो
मेघस्तासामपां पत्सुतः शीः, पादस्याधः शयानो बभूव, यद्यप्यपां
पादो नास्ति, तथाप्यद्विद्वंस्याभिजङ्घितत्वात्पादस्याधः शयनमुपप-
द्यते। भिन्नं, भिदेः, रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः (पां ८।२।७२।)
इति दकारस्य नकारः। अमुया, सुपां सुलुक् (पां ७।२।३६।)
इत्यादिना सप्तम्या याजादेशः। शयानं, शीङः सार्वधातुक्गुणे धातो-
र्ङित्वात्सार्वधातुकानुदात्तत्वे धातुस्वरः। रुहाणाः, रुहवीजजन्मनि
प्रादुर्भावे च, व्यत्ययेन शानच्, कर्त्तरि शपि प्राप्ते, व्यत्ययेन शः, अजि-
त्वनागमशासनमिति वचनान्मुनभावः, अदुपदेशस्तसार्वधातुकानु-

१६१ नीचावया अभवद्वृत्रपुत्रेन्द्रो अस्या अव वध-
जीभार १ उत्तरा सूरधरः पुत्र आसीद्दानुः शये
सहवत्सा न धेनुः ॥

दासत्वेन विकरणस्वरं प्राप्ते व्यत्ययेन धातुस्वरः । महिना, मह-
पूजायां, सर्वधातुभ्य इन् इत्याद्यादिक इम्प्रत्ययः, व्यत्ययेन विभक्त्येवदा-
सत्वं । यद्वा महिना महिना, महच्छब्दस्य पृथ्यादिषु पाठात् तस्य
भाव इत्येतन्मिन्नर्थे, पृथ्यादिभ्य इमनिज्वा (पां ५ । १ । १२२ ।) इति
विकल्पेन इमनिच् प्रत्ययः । टेः (पां ६ । ४ । १४६ ।) इति टिलोपः ।
चितः (पां ६ । १ । १६३ ।) इत्यन्तोदासत्वं, ततोयैकवचने अलोपै सति
उदात्तनिवृत्तिस्वरं तस्योदासत्वं, मकारलोपश्चान्दसः । पत्युतःश्रीः,
पादस्याधः श्रेत इति पत्युतःश्रीः, क्तिप् च (पां ८ । २ । ७६ ।) इति
क्तिप्, शसि, पद्मोमासहृन्निशसन्धूवन्दोवन्धकम्पदन्नासम्पद्म-
तिषु (पां ६ । १ । ६३ ।) इति पादशब्दस्य पदादेशः, अस्मिन्नुच्चे शसप्र-
भृतिष्वित्युक्तत्वेनात्र प्रभृतिशब्दः प्रकारवचने, तेन शलादोषगोत्र-
त्रापि दोषमादेशो भवतीत्युक्तत्वात्, मध्ये सु इतिशब्दोपजृम्भशब्दसः
यद्वा पादशब्दस्य सप्तमीवज्जवचने पदादेशे कृते, इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते
(पां ५ । ३ । १४ ।) इति सप्तम्यर्थे तसिन्प्रत्ययस्य सुमभावश्चा-
न्दसः ॥ ८ ॥

नवमीवचमाह नीचावया इति । वृत्रपुत्रा वृत्रः पुत्रो यस्या मातु
सेयं माता वृत्रपुत्रा, नीचावया न्यम्भावमाप्ता हता अभवत्, पुत्रं प्रहा-
रादक्षितुं देहस्योपरि तिरश्ची पतितवतीत्यर्थः, तदानीमयनिम्नः
अस्या मातुः, अव अधोभागे, वृत्रस्योपरि वधहर्जनसाधनमायुधं, जीभार
प्रहृतवान्, तदानीं, सूर्माता उत्तरा उपरिस्थिता आसीत्, पुत्र
पुत्रस्तु अधरोऽधोभागे स्थित आसीत्, सा च दानुर्दानवी वृत्रमाता श्वे-
मता शयनं कृतवती, तत्र दृष्टान्तः, धेनुर्लोकप्रसिद्धा गौः सहवत्सा न
यथा नृत्ससहिता शयनं करोति तद्वत् । नीचावयाः, वेतिर्वादतीति वधे
वायुरौत्रादिको अस्मि प्रत्ययः, अथो वयसो यस्याः सा नीचावयाः, नृत्स
शब्दादुत्तरस्या विभक्तेः, सुयां सुपो भवन्तीति वचनात् ततोयैकवचना-
देशः, अचः, (पां ६ । ४ । १२८ ।) इत्याकारलोपे, चो (पां ६ । ३ । १३८ ।)

११०१ अतिष्ठन्तीनामनिवेशनानां काष्ठानां मध्ये
निहितं शरीरं । वृत्रस्य निण्यं विचरन्त्यापो
दीर्घं तम आशयदिन्द्रशत्रुः ॥ ३७ ॥

इति दीर्घत्वं, अष्टेष्टन्दस्यसर्वनामस्थानं (पां ६।१।१७०।) इति
तस्योदात्तत्वं, समासे लुगभावश्चान्दसः, बज्रग्रीवौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं,
यद्वा, नीचा निक्षुष्टा वयसो यस्याः सा, पूर्वपदस्य दीर्घश्चान्दसः । वधः,
हृन्त्यतेऽनेनेति वधः, अस्मिन् हन्तेर्वधादेशः, निष्वादाद्युदात्तत्वं । जभार,
हृयहोर्भश्चान्दसीति सूत्रवार्तिकेन भत्वं । सूः, घृष्ट् प्राण्यगर्भविभोचने,
सूते भर्भं विमुञ्चतीति सूमाता, क्षिप् च (पां ८।२।७६।) इति क्षिप् ।
दानुः, दो अवखण्डने, दाभाभ्यांनुरित्यौणादिको नुः प्रत्ययः, निदित्यपक-
र्षणादाद्युदात्तः । शये, शीङ् खप्ते, लटस्त आदेशे, टित आत्मनेपदानां
टरे (पां ३।४।७६।) इत्येत्वं, लोपस्त आत्मनेपदेषु (पां ७।१।
४१।) इति लोपो, शीङ्ःसार्वधातुके गुणः (पां ७।४।११।) इति
गुणे अयादेशः ॥ ६ ॥

दशमीमूचमाह अतिष्ठन्तीनामिति । वृत्रस्य शरीरं, आपो विच-
रन्ति विशेषेण उपर्याक्रम्य प्रवहन्ति, कीदृशं शरीरं निण्यं निर्नामधेयं,
असु मघत्वेन गृह्णत्वात्कीनापि न ज्ञायते, एतदेव स्पष्टीक्रियते, काष्ठाना-
मपां मध्ये निहितं निक्षिप्तं, कीदृशानां काष्ठानां अतिष्ठन्तीनां अव-
स्थितिरहितानां, अनिवेशनानां स्थानरहितानां, प्रवहन्त्यस्वभावत्वा-
देतासां मनुष्यवन्न कापि स्थितिः सम्भवति । इन्द्रशत्रुर्द्वौ जलमध्ये
शरीरे प्रक्षिप्ते सति, दीर्घं तमो दीर्घनिद्रात्मकं मरणं यथा भवति तथा
आशयत् सर्वतः पतितवान् । अतिष्ठन्तीनां, अथयपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
अनिवेशनानां, निविशन्त्यस्मिन्निति निवेशनं स्थानं, कारणाधिकरणयोश्च
(पां ३।३।११७। इत्यधिकरणे ल्युट्, तद्रहितानां, बज्रग्रीवौ, नज्-
सुभ्यां (पां ६।२।१७२।) इत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं । ज्ञान्वा स्थिता इति
काष्ठाः पृषोदरादिः । निहितं, गतिरनन्तरः (पां ६।२।४६।) इति-
गतौ प्रकृतिस्वरत्वं । अथ यास्तः, अतिष्ठन्तीनां अनिवेशमानानामित्य-
स्यावराणां काष्ठानां मध्ये निहितं शरीरं मेघः, शरीरं प्रक्षालतेः शस्त्राते-
र्वा वृत्रस्य निण्यं निर्नामं विचरन्ति विजानन्त्यापो दीर्घं प्रापते

१ ११ १ दासपत्नीरहिगोपा अतिष्ठन्निरुद्धा आपः
पणिनेव गावः १ अपां बिलमपिहितं यदासी-
द्वृत्रं जघन्वा अप तद्ववार ॥

समस्तनोतेराशयदाशेत इन्द्रश्चुस्तलो वृत्रो मेघ इति नैबस्तास्वासुर
इत्येतिहासिका इति ॥ १० ॥ इति प्रथमस्य द्वितीये सप्तत्रिंशोवर्गः ॥ ३७ ॥

एकादशीमृचमाह दासपत्नीरिति । दासपत्नीर्दासो विन्धोऽपक्ष-
यणहेतुर्वृत्रः पतिः स्वामी यासान्ताः दासपत्नीः, अतएवाहिगोपाः
अहिर्वृत्रो गोपा रक्षको यासान्ताः, गोपनं नाम स्वच्छन्देन यथा न
प्रवहन्ति तथा निरोधनं । एतदेव स्पष्टीक्रियते, आपो निरुद्धा
अतिष्ठन्ति । तत्र दृष्टान्तः, पणिनेव गावः, पणिनामकोऽसुरो गा
अपहृत्य बिले स्थापयित्वा बिलद्वारमाच्छाद्य यथा निरुद्धवांस्तथेत्यर्थः ।
अपां यत् बिलं प्रवह्यद्वारं अपिहितं वृत्रेण निरुद्धं आसीत्, तद्विलं
प्रवह्यद्वारं, वृत्रं जघन्वान् इतवानिन्द्रः, अपववार अपावृतमकरोत्,
वृत्रकृतमपां निरोधं परिहृतवानित्यर्थः । अत्र यास्तः, दासपत्नी
र्दासाधिपत्यो दासो दस्यतेरपदासयति कर्मण्यहिगोपा अतिष्ठन्न-
हिना गुप्ता अहिरयनादेत्यन्तरिक्षे ऽयमपीतरो ऽहिरेतस्मादेव निर्ज-
सितोपसर्ग आहन्तीति, निरुद्धा आपः पणिनेव गावः, पणिर्वि-
म्भवति, पणिः पणनादणिगवण्यन्तेऽनेनेति, अपां बिलमपिहितं यदा-
सीत्, बिलं भरं भवति विभर्त्ते, वृत्रं जघन्वा जघ्नवान्, अप-
तद्ववार, तद्वृत्रो वृत्रोतेर्वा वर्त्ततेर्वा वर्द्धतेर्वा यदवृत्रोतद्वृत्रस्य
वृत्रत्वमिति विज्ञायते, यदवर्त्तत तद्वृत्रस्य वृत्रत्वमिति विज्ञायते,
यदवर्द्धत तद्वृत्रस्य वृत्रत्वमिति विज्ञायत इति । दासपत्नीः, दस्य उप-
क्षये, दासयतीति दासो वृत्रः, पचाद्यच्, चितः (पां ६।१।१६३।)
इत्यन्तोदात्तत्वं, दासः पतिर्यासां, विभावासपूर्वस्य (पां ४।१।
३४।) इति छीप्, तत्पञ्चयोगेन इकारस्य नकारः, वज्रव्रीहौ पूर्व-
पदप्रकृतिस्वरत्वं, यदा दासस्य पाणयिभ्यः, पत्यावैभ्ये (पां ६।१।
१८।) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अहिगोपाः, गुपू रक्षणे, गोपाय-
तीति गोपाः, आयादय आर्धधातुके वा (पां ३।२।३१।)
इत्यायःप्रत्ययः । ततः क्षिप्, अतो जोप्ः (पां ६।४।४८।) इत्यजोप्ः,

११२१ अश्वो वारो अभवस्तदिन्द्र सृके यत्वा प्रत्य-
हन्देव एकः१ अजयो गा अजयः शूर सोममवा-
सृजः सत्तवे सप्त सिन्धून् ॥

वेरपुक्तलोपादलिलोपो बलीयानिति परिभाषया पूर्वं यकारलोपः,
नच, अथः परस्मिन्पूर्वविधौ (पां १।१।५७।) इति अतो लोपस्य
स्थानिवत्त्वं, नपदान्तद्विवचनवरेय लोप० (पां १।१।५८।) इत्या-
दिना स्थानिवत्त्वनिषेधात् । अहिगोपाः, अहिर्गोपा यासां पूर्व-
वत्स्वरः । निबद्धाः, बधिर् आवरणे, निष्ठार्थे क्तः, भवस्तथोर्ध्वः
(पां ८।२।४०।) इति निष्ठातकारस्य धकारः, अतिरनन्तरः (पां
६।२।४२।) इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । जघन्यान्, हन्तेर्लिटः
कसुः, अभ्यासाच्च (पां ७।३।५५।) इत्याभ्यासादुत्तरस्य हकारस्य
कुत्वं । क्वादित्यमप्राप्तस्य इटो, विभाषागमहनविदविशां (पां ७।
२।६८।) इति विकल्पविधानादभावः, संहितायां नकारस्य इत्या-
नुनासिकावुक्तौ ॥ ११ ॥

द्वादशीमृचमाह अश्वो वार इति । हे इन्द्र, हृको वच्चे, हृको हृक
इति वक्ष्णामसु पठितत्वात् । देवो दीप्यमानः सर्वायुधकुशलः । हृको
ऽद्वितीयो हृजः, यत् यदा, त्वा त्वां, प्रत्यहन् प्रतिकूलत्वेन प्रहृतवान्,
तत् तदानीं, अश्वो वारः अश्वसम्बन्धो वालोऽभवः, यथा ऽश्वस्य वालो
ऽनायासेन मत्तिकादीन् वारयति तद्वत् हृजमगणयित्वा निराकृतवा-
नित्यर्थः । किञ्च गाः पशूनाऽपहृतास्तमजयः जितवान् । हे शूर
शौर्ययुक्तेन्द्र, सोमं अजयो जितवान्, तथाच तैत्तिरीयाः, त्वष्टा हृतपुत्र
इत्यस्मिन्नुपाख्याने सोममनन्ति, त्वष्टा हृतपुत्रो ब्रीह्मं सोममाहृतस्मि-
न्निन्द्र उपहृवमैच्छत तन्नोपाकृत्यत पुत्रम्मेऽवधीरिति सयज्ञवेशसङ्गत्वा
प्रासहा सोममपिबदिति । सप्त सिन्धून्, इमम्मे गङ्गे इत्यस्यामृत्थामा-
स्राता गङ्गायाः सप्तसङ्ख्याका नद्यः सत्तवे सत्तुं प्रवाहरूपेण गन्तुं अवा-
सृजः व्यक्तवान्, हृजस्तमवाहनिरोधं निराकृतवानित्यर्थः । अश्वः,
अश्वे भवः अश्वः, भवेच्छन्दसि (पां ४।४।११०।) इति यत्, यतो
ऽनावः (पां ६।१।११३।) इत्याद्युदात्तत्वं, वारयति दंष्ट्रमशका-
निति वारः, प्रधाद्यच्, कपिलकादित्वाङ्गत्वविकल्पः, हृषादित्वादा-

११३१ नाम्ने विद्युन् तन्यतुः सिधेध न यां मिहम-
किरद्वादुनिं च१ इन्द्रश्च यद्युयुधाते अहिश्चेताप
रीभ्यो मघवा विजिग्ये ॥

११४१ अहेयीतारं कमपश्य इन्द्र हृदि यत्ने जघ्रषो
भोरगच्छत्१ नव च यन्नवतिं च स्रवन्तीः श्येनो
न भीतो अतरो रजांसि ॥

युदात्तत्वं । प्रत्यङ्, यदृत्तान्नित्यं (पां ८ । १ । ६६ ।) इति निघात-
प्रतिषेधः, तिङिचोदात्तवति (पां ८ । १ । ७१ ।) इति गतेऽनुदा-
त्तत्वं । अजयः, गा इत्यस्य वाच्यत्वात्तत्वात्तदपेक्षयाऽस्य, सिङ्गुतिङः
(पां ८ । १ । २८ ।) इति निघातो न भवति, समाजवाच्ये निघात-
युद्धदक्षदादेशा वक्तव्या इति वचनात् । सर्त्तवे, तुमर्थे सेसेनसेऽसेन
(पां ३ । ४ । ६ ।) इत्यादिना तवेन्प्रत्ययः, निच्चादाद्युदात्तत्वं ॥ १२ ॥

त्रयोदशीम्वचमाह नाम्ने विद्युदिति । इन्द्रं निषेद्धं वृत्रो यान्
विद्युदादीन् मायया निर्मितवान्, ते सर्वेऽप्येनं निषेद्धमशक्ताः, सो
ऽयमर्थोऽनेन मन्त्रेणोच्यते, अस्मै इन्द्रार्थं निर्मिता विद्युत् नासिधेध
इन्द्रं न प्राप्नोत्, तथा तन्यतुर्गर्जनं यां मिहं सेचनं यां वृष्टिं अकि-
रत्, वृत्रो विजितवान्, सापि वृष्टिर्न सिधेध, क्रादुनिश्च अशनिमपि
यां वृत्रः प्रयुक्तवान्, सापि न सिधेध, इन्द्रश्च अहिश्च इन्द्रवृत्राबुभावपि
यत् यदा युयुधाते युद्धं कृतवन्तौ, तदानीं विद्युदादयो न प्राप्ता इति
पूर्वज्ञान्ययः । उत अपिच मघवा घनवान् इन्द्रः, अपरीभ्योऽपराभ्योऽ
न्यासामपि वृत्रनिर्मितानां मायानां सकाशात् विजिग्ये विशेषेण
जितवान् । सिधेध, विधु गत्यां । मिहं, मिह सेचने, मेहति सिञ्चतीति
मिङ्गुतिः, क्षिप् च (पां ८ । २ । ७६ ।) इति क्षिप् । अकिरत्, क्व विच्छेदे,
तुदादिभ्यः षः (पां ३ । १ । ७७ ।) इति ष प्रत्ययः । नव इज्जातोः
(पां ७ । १ । १०० ।) इति इत्वं, अडागम उदात्तः, यदृत्तयोमादनिघातः ।
युयुधाते, युध सम्प्रहारे, तिङि प्रत्ययस्वरः । जिग्ये, जि जये, सन्निटोर्जेः
(पां ७ । ३ । ७ ।) इति अभ्यासादुत्तरस्य जकारस्य कुत्वं ॥ १३ ॥

चतुर्दशीम्वचमाह अहेयीतारमिति । हे इन्द्र, ननुषो वृत्रं हत-

१ १५ १ इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा शमस्य च
शृङ्गिणो वज्रबाहुः १ सेदु राजा क्षयति वर्षणी-
नामरान्न नेमिः परि ता बभूव ॥ ३८ ॥

॥ इति प्रथमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ॥

वतस्तव हृदि चित्ते यत् यदि भीरुगच्छत् हतवानस्मीति बुद्ध्या
भयम्भाभूयात्, तर्हि अहेतुत्रस्य यातारं हन्तारं कमपश्यः, त्वत्तोऽन्यं
कं पुरुषं दृष्टवानसि, तादृशस्य पुरुषान्तरस्याभावात्, माभूत्तव भय-
मित्यर्थः, यद्यस्मात्कारणात् नव च नवतिश्च स्ववन्तीः एकोनशतसङ्ख्याका
प्रवहन्तीर्नदीः प्राप्य रजांसि तत्रत्यान्यदकाणि अतरस्तीर्णवानसि ।
तत्र दृष्टान्तः, श्वेनो न श्वेननामको बलवान् पक्षीव, दूरगमनात्
तव भयमासीत्, इति गम्यते, तद्वयं माभूदित्यभिप्रायः । तच्च दूर-
गमनं ब्राह्मणे समाम्नातं, इन्द्रो वै वृत्रं हत्वा नस्तृषीति मन्यमानः
पराः परावतोऽगच्छदिति, तैत्तिरीयाश्चामनन्ति इन्द्रो वृत्रं हत्वा परां
परावतमगच्छदपाराधमिति मन्यमान इति । हृदि, पद्मेमासह-
मिश्रसन् (पां ६ । १ । १७३ ।) इत्यादिना हृदयशब्दस्य हृदादेशः,
ऊडिदं पदाद्यप्युच्येद्युभ्यः (पां ६ । १ । १७१ ।) इति विभक्तेश्चदात्तत्वं ।
जङ्गुषः, इन्तेर्लिटः कसः, घञेकवचने, वसोः सम्भसारणं (पां ६ ।
४ । १३१ ।) इति सम्भसारणपरपूर्वत्वे, शासिवसिघसोनाच्च (पां
८ । ३ । ६० ।) इति घत्वं, । नच घत्वतुकोरसिद्धत्वेन एकादेशस्या-
सिद्धत्वात् घत्वं न प्राप्नुयादिति वाच्यं, सम्भसारणस्य ङीष्प्रतिषेधो
वक्तव्य इति वार्त्तिकेन असिद्धवद्भावस्य प्रतिषिद्धत्वात्, गमहनजनखन-
घसां लोपः क्लृप्तनङि (पां ६ । ४ । ८८ ।) इत्युपधालोपः, । नचा-
सिद्धवद्भावभात् (पां ६ । ४ । २२ ।) इति सम्भसारणस्यासिद्धवद्भावः,
भिन्नाश्रयत्वात्, सम्भसारणं हि घञेकवचने, उपधालोपस्तु स्यादेवेति
भिन्नाश्रयत्वं । स्ववन्तीः, खु गतौ, शम्पुश्वेनोर्निर्णयं (पां ७ । १ । ८२ ।)
इति नुमागमः, शयः पिप्वादानुदात्तत्वं, शतुश्च लसार्वधातुकस्त्रेणा-
द्युदात्तत्वं । अतरः, यदृक्तयोगादनिघातः ॥ १४ ॥

पञ्चदशीमृचमाह इन्द्रो यात इति । वज्रबाहुर्इन्द्रः, श्वौ हते सति,
निःसपत्नो भूत्वा यातो गच्छतो जङ्गमस्यावसितस्य एकत्रैव स्थितस्य

स्यावरस्य, शमस्य शान्तस्य, शृङ्गराहित्येन प्रहृष्टादावप्रहृतस्यान्व-
गर्दभादेः, शृङ्गिणः शृङ्गोपेतस्योयस्य महिषबन्धोवर्दादेश्च राजा अभूत् ।
सेदु स एवेन्द्रचर्मखीनां मनुष्याणां राजा भूत्वा क्षयति निवसति,
ता, तानि पूर्वोक्तानि जङ्गमादीनि सर्वाणि परिवभूव व्याप्तवान् ।
तत्र दृष्टान्तः, अरान्न नेमिर्यथा रथचक्रस्य परितो वर्तमाना नेमिः
अरान् नाभौ क्लिप्तान् कालविशेषान् व्याप्नोति तद्वत् । यातः,
या प्रापये, याति गच्छतीति यात्, लटः शब्द, सावेकाचः (पां ६ । १ ।
१६८) इत्यादिना विभक्त्युदात्तं । सेदु इत्यत्र, स इत्यस्य, सोऽपिणो-
पेक्षेत्पादपूरणं (पां ६ । १ । १३४) इति संहितयां सोर्लोपः । ता,
शेष्मन्दसि वज्रकं (पां ६ । १ । ७०) इति सोर्लोपः, बभूव, भवते
र्जितो ऋणि, भवतेरः (पां ७ । ४ । ७३) इत्यभ्यासस्य अत्वं, कृता-
कृतप्रसङ्गितया वुगागमस्य नित्यत्वादुद्धेः पूर्वं वुगागमः । यद्वा, इन्धि-
भवतिभ्याश्च (पां १ । २ । ६१) इति लिटः कित्त्वादुद्धाभावः । नच,
असिद्धवदन्नाभात् (पां ६ । ४ । २९) इति तस्यास्मिद्धत्वादुवडादेशः
शङ्कनीयः, वुग्युटावुवङ्गयोः सिद्धौ वक्तव्याविति वार्त्तिकेन तस्य
सिद्धत्वात्, तिङ्गुतिङः (पां ८ । १ । २८) इति निघातः ॥ १५ ॥
इति प्रथमस्य द्वितीयेऽष्टत्रिंशो वर्गः ॥ ३८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थान्स्वतुरो देयादि-
द्यातीर्थमहेश्वरः ॥ इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तक-
श्रीवीरबुक्कभूपासाम्बान्धुरन्धरेण सायनामात्येन विरचिते माध-
वीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये प्रथमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ।

(ॐ तत् सत् ॥)

RIG VEDA SANHITA.

FIRST BOOK.

FIRST CHAPTER.

FIRST HYMN.*

1. I praise Agni, the household priest, the divine offerer of the sacrifice, the inviter who keeps all treasures.

2. Agni, worthy of the praises of the ancient Rishis, and also of our's, do thou bring hither the Gods.

3. By Agni *the sacrificer* enjoys wealth, that grows from day to day, confers renown, and surrounds him with heroes. •

4. Agni, the sacrifice which thou keepest from all sides uninvaded, approaches surely the Gods.

5. Agni, inviter, performer of gracious deeds, thou who art truthful, and who shinest with various glories, come thou, O God, with the Gods.

6. The prosperity which thou, O Agni, bestowest upon the worshipper, will be in truth *a prosperity* to thee, O Angiras.†

7. We approach thee in our minds, O Agni, day after day, by night and day, to offer thee our adoration,

8. Thee, the radiant guardian of the meet *reward* of the sacrifices, who is resplendent and increasing in his sacred house.

9. Be thou, O Agni, accessible to us, as a father is to the son ; be near us for our welfare.

SECOND HYMN.‡

1. Come, O beautiful Váyu, the moonplant juice is prepared, drink of it, and listen to our invocation.

• Hymn in praise of Agni, Rishi Madhuchanda, the son of Visvamitra—Metre Gáyatri.

† A name of Agni.

‡ Hymn in praise first of Váyu, then of Indra and Váyu, and lastly of Mitra and Varuna ; the same Rishi and Metre.

2. The chanters, holding the ready libation and knowing the *sacred* days, chant thee here with hymns, O Vāyu.

3. Vāyu, thy approving voice approaches the worshipper, *it approaches* to many for the drinking of the moonplant juice.

2.

1. Indra and Vāyu, this *juice* is prepared, come with the viands, for the libations long for you.

2. Vāyu and Indra, come ye with speed, *and* seated near the sacrifice, attend ye to the prepared libation.

3. Vāyu and Indra, approach to the *libation* which adorns the *priest* who prepares it ; *after your approach*, O men, the libation will soon *be purified* by the pious rite.

3.

1. I invoke Mitra of holy strength, Varuna also, the destroyer of foes, yē who hear the prayer for rain.

2. Mitra and Varuna, ye, that collect and shed the rain, have accepted this great sacrifice for the due *reward of the pious rites*.

3. Mitra and Varuna, ye wise, born as a help and refuge to many, preserve *our strength and our pious rites*.

THIRD HYMN.*

1.

1. O Aswins, whose hands are swift, ye lords of the pure *sacrifice*, accept, ye long-armed of the sacrificial food.

2. O Aswins, performers of many pious works, ye men and wise, hear our prayer with approving minds.

3. Ye destroyers *of foes*, ye truthful, come on the road, that causes lamentations ;† for the libation, placed on the sacred grass, is ready.

2.

1. Come, O resplendent Indra, these *libations* which long for thee, and are always purified by the fingers of the priest, are prepared.

2. Approach, O Indra, moved by our invocation ; thou who art obtained by the wise, come to the prayers of the priest, holding the libation in his hands.

* Hymn in praise first of the Aswins, then of Indra, thirdly of the Viswadevas, and lastly of Saraswatī ; Rishi and Metre the same.

† Viz. to our foes.

3. Indra, lord of the golden coloured horses, with celerity approach, and hearken to our supplications. Take our food with the libation.

3.

1. Viswadévas, ye protectors, preservers of man, ye bestowers of gifts, come to the prepared libation of the worshipper.

2. O Viswadévas, givers of rain, swiftly approach the prepared libation, as the sunbeams approach the days.

3. Ye all-wise Viswadévas, whom nought can destroy or injure, attend, O givers of riches, to the sacred butter.

4.

1. O, purifying Saraswatî, who rejoicest in offered food, with the food, given by the priest, be pleased with our sacrifice, thou who grantest wealth to prayer.

2. Saraswatî who inspires with friendly words, and explains true thoughts, has accepted the sacrifice.

3. Saraswatî by her impulse moves the great ocean and irradiates all minds.*

FOURTH HYMN.†

1. We call day after day Indra, the performer of glorious deeds, for assistance, as milch-cows are called to the herdsman who milks them.

2. Come to our oblations, drink of the juice, O drinker of the juice, O thou, that is rich, it is thy delight to grant the gift of cows.

3. Then‡ let us see thee among those that are thy near companions, among those that are wise; do not, by passing us over, manifest thyself rather to others, than us, but come.

4. O sacrificer, draw near to the wise, uninvaded Indra, ask the experienced priest; for he, (Indra) will grant blessings to thy friends.

5. Let then our priests give praise to Indra. Ye slanderers, from this place depart, while they, (the priests) O Indra, perform this festal pomp.

6. O destroyer of foes, let then the men, that are our enemies, call us fortunate. May we live under this Indra's protection.

* The commentator makes the remark, that Saraswatî must be here considered in her double capacity as a goddess and a river.

† Hymn in praise of Indra; Rishi and Metre the same.

‡ Viz. after the drinking of the juice.

7. To the swift Indra offer this ready, prepared juice, which adorns the sacrifice, cheers a man, receives the pious rites, and is the friend of the gladdening *Indra*.

8. Of this *juice* drinking, O Satakratu,* didst thou slay the Vrittras,† didst thou protect those fighting in battle.

9. For the obtaining of wealth, O Indra, we supply thee with food, O Satakratu, who fightest in our battles.

10. To him, the guardian of wealth, the great, the performer of illustrious deeds, the friend of the offering priest, to that Indra sing *praises*.

FIFTH HYMN.‡

1. Swiftly approach, the offerings in your hands, ye friends; sit down, and sing *praises* to Indra.

2. When the moonplant juice is prepared, let all join to sing the *praises* of Indra, the destroyer of many *foes* and the lord of manifold and desirable *treasure*.

3. May he then be near us for *our* wealth, be near us for the *acquiring* of various wisdom, may he with the food approach us.

4. Sing *praises* to that Indra, against whose golden-coloured horses, yoked to the chariot, no enemy can stand in battle fields.

5. This ready, purified juice, *made* sacred with curdled milk, comes to be taken by the drinker of the libation.

6. Indra, performer of noble deeds, thou wast born at once full grown for the drinking of the moonplant juice and for the leading of *the gods*.

7. O Indra, praised in songs, the ready juice approaches thee, may it be thy delight, O wise.

8. Our praises have extolled thee, thee our songs, O Satakratu, our hymns also shall extol thee.

9. May Indra, whose protection never fails, enjoy this *sacrificial* food of thousand kinds, in which all manly virtues *dwell*.

10. May not any mortals injure our bodies; O mighty Indra, extolled in songs, avert *our* death.

* According to Sâyana, possessed of many sacrifices, or of manifold wisdom.

† The most eminent of the Asuras under the name of Vrittras. That the killing of the Vrittras has an allegorical meaning, is clearly shown by the 32d hymn.

‡ Hymn in praise of Indra; Rishi and Metre the same.

SIXTH HYMN.*

1. All *men*, wherever dwelling, adore in every work† the radiant uninvaded, moving *Indra* ; his splendours are radiant on the sky.†

2. *Charioteers* to each side of the car harness his desirable, powerful, red and golden coloured horses, that carry men.

3. Giving to the darkness light, to the shapeless shape, ye mortals, wast thou, *O Indra*,§ born with the dawning rays of the morning.

4. Forthwith after the given oblation, the *Maruts*, who have a sacred|| name, sent again the *turgid* cloud.

5. Assisted by the conveying *Maruts*, who broke the fastness, *O Indra*, didst thou find the cows in the cavern.**

6. The hymns, longing for the presence of the Gods (the *Maruts*) extolled the great, renowned *host of the Maruts*, who know all treasures, as the counsellor of *Indra*.

7. For thou (the *host of the Maruts*) art seen united with the fearless *Indra* ; you both are joyous, and alike in splendour.

8. The sacrifice mightily calls for *Indra*, together with the blameless, desirable *host* (of the *Maruts*) that ascend to heaven.

9. *O all-pervading host of the Maruts*, approach from the heaven or from the sun above ; here sings the priest the hymns.

* Hymn in praise partly of *Indra*, and partly of the *Maruts* (winds). *Rishi* and metre the same.

† The literal translation would be : all, &c. join *Indra*, which, as *Sâyana* explains, means they join him in their works with the kingdom of the worlds.

‡ *Sâyana* says, that in this hymn *Indra* is represented as the universal soul ; the epithet radiant exhibiting him as the sun, uninvaded as the fire, moving as the wind, and his splendour on the sky as the stars. In what light such explanations of a later period are to be considered, I have already indicated in the preface.

§ The double vocative is in the original ; although it is repugnant to the English idiom, I did not like to change it. *Indra*, reminds the commentator, appears here as the sun.

|| Literal, a sacrificial, or whose name bears witness, that the honour of the sacrifice is due to them.

** The fable alluded to, is given in the *Anukramanikâ*. The *Panis*, a kind of *Asurs*, stole the cows from heaven, and threw them into darkness ; *Indra* discovered their place by means of *Saramâ*, the dog of heaven, and together with the *Maruts*, defeated the *Asurs*.

10. We pray Indra for wealth, either from here (the earth) or from the heaven above the earth, or from the wide expanded ether.

SEVENTH HYMN.*

1. The chanters extolled Indra, the singers *praised* the great Indra with hymns, the voice of *the commanding priest called* Indra.

2. Indra is every where present with his golden coloured horses, yoked to the chariot by *his* word alone, Indra, the wielder of the thunderbolt, who shines with gold.

3. To *present* an expanded view, Indra raised the sun in the firmament and with his rays lighted the mountains.

4. Indra, protect us in our battles and *in the possession of* our manifold wealth, O terrible, *protect us* with thy fear-exciting power.

5. For *the obtaining of* great, as of little wealth, we invoke Indra, the helper among enemies, the wielder of the thunderbolt.

6. O thou fulfiller of our wishes, giver of rain, open that cloud for us; do not speak to us a refusing word.

7. All praises, *which are given to* other Gods, *are* Indra's, the wielder of the thunderbolt. I do not find a praise worthy of him.

8. The giver of rain approaches man in *his* might, as the bull does the herd; he, the lord, who does not refuse prayer.

9. Indra, who alone sways men and riches, *is also* lord of the five tribes.†

10. For you, O priests, we call Indra, who *is placed* above all men. May he belong alone to us.

EIGHTH HYMN †

1. O Indra, for *our* protection grant *us* desirable wealth, which conquers equal foes; which none resists, which is all-powerful.

2. With which, assisted by thee, we shall from *our* horses repel *our* foes in the battle, hand to hand.

* Hymn in praise of Indra; Rishi and metre the same.

† The commentator explains it by the five castes.

‡ Hymn in praise of Indra; the same Rishi and metre.

3. Indra, by thee assisted, we shall seize our spears together with the club,* *and* slay our opponents in the battle.

4. Indra, by thee assisted, we shall with *our* warriors and spearmen defeat our enemies.

5. Great *is* Indra, he is supreme, be greatness to him ; *his* power is like the heaven in vastness.

6. If warriors in battle, or men for the gift of a son, or sages in strife for knowledge *invoke thee*, they all obtain their wishes.

7. *Indra's* belly, which is the greatest quaffer of the moonplant juice, swells like the sea, is like the mouth from which saliva constantly flows.

8. For in truth his *word* is friendly, far-sounding, great, and promises cows ; *it is* like the branch with ripe fruits to the worshipper.

9. For in truth, thy power *and* thy assistance, O Indra, are forth-with *vouchsafed* to a worshipper like me.

10. For in truth his own desirable praises and hymns must be sung *by the priests* for the sake of Indra, the drinker *of* the moonplant juice.

NINTH HYMN.†

1. Come, Indra, enjoy the food and the various kinds•of the juice ; *be the* great conqueror *of foes* by thy majesty.

2. Pour out the gladdening *juice*, when ready *in the sacrificial vessel*, for the gladdening Indra, the potent *juice* for the all-potent *God*.

3. Indra, *lord* of all mankind, god of the majestic nose, enjoy the gladdening praises ; *speed* to these libations together *with the Gods*.

4. O Indra, I composed thy praises, they drew near to thee, the donor of abundant gifts, the lord ; thou hast accepted *them*.

5. In our presence, bestow *on us* desirable wealth of various kinds ; for thou hast sufficient, *nay* abundant.

6. O Indra, thou keeper of immense riches, in this *sacrifice* direct us well, the striving, renowned, for *the obtaining of* wealth.

* Rosen's suggestion to take Ghana as instrumentalis, appears to me preferable to Sâyana's explanation, who considers it as accusative.

† Hymn in praise of Indra ; the same Rishi and metre.

7. O Indra, give us great, extensive wealth, which is rich in cows and food, which supports our life, and never decreases.

8. Give great renown to us, O Indra, *and* wealth of a thousand kinds, *and also* this food, carried on the chariot.

9. For the protection of our wealth we invoke Indra, praising with praises the lord of wealth, the friend of hymns, who goes *to the sacrifice*.

10. At every libation all sacrificers praise the great majesty of the great Indra, who is dwelling in his house.

TENTH HYMN.*

1. The chanters chant thee, the singers of hymns sing thee, the brâhmins raise thee, O Satakratu, as *the workmen* raise a cane.†

2. When from one hill *the priest* ascended *another* hill and completed *his* arduous work,‡ then knew Indra *his* intention, and hastened with the host *of the Maruts* to fulfil his wishes.

3. Yoke then the full-maned, proud horses that fill their girths, *to the chariot*, then come, O drinker of the moonplant juice, Indra, to listen to our praises.

4. Approach, applaud our praises, accept of them, and be pleased with them. Do, Indra, thou establisher of home, increase our food and also our sacrifice.

5. Praises, that always increase, must be sung to Indra, who repels many *foes*, that Sakra resounds among *our* sons and companions.

6. We desire him for fellowship, him for wealth, him for manly deeds; for he, the mighty Indra, is able to bestow wealth on us.

7. The food, purified by thee, O Indra, *is* abundant and with ease to be obtained. Open the stable of the cows, confer wealth, O splitter of mountains.

8. For both heaven and earth, *are* unable to hold thee, the slayer of enemies. Conquer the heaven-born waters, and confer cows upon us.

* Hymn in praise of Indra; the same Rishi; metre Anustubh.

† According the explanation of Sâyana, as workmen raise a cane to dance before it, or as those who lead a good life, raise their family.

‡ Viz. to collect the plants for the preparing of the Sôma juice, the wood for the sacrifice, &c.

9. Indra, whose ear hears all, hear in speed *my* invocation and accept my praises. Be pleased with my praise and that of my companion.

10. For we know thou answerest all desires,*thou hearest, when we invoke thee *for help* in battles ; we implore the thousandfold assistance of him who answers desires.

11. Indra, Kusika's son, *come* in speed, drink with zest the ready libation. Prolong *my* life, which shall be worthy of praise, and bless the Rishi with a thousand goods.

12. O thou, praised in songs, may these hymns every where be sung around thee, may they grow after *thy* growing age, and giving pleasure may they be received with delight by thee.

ELEVENTH HYMN.*

1. All songs extolled Indra who is like the ocean's vast expanse, who is the foremost among the heroes who fight from the war chariot, who is the giver of nourishment and the protector of the good.

2. Indra, O lord of strength, by thy friendship supplied with food we have no fear from foes. We extol thee, the conquerer who is ever victorious.

3. From time of old Indra's gifts of riches never failed, *nor will his assistance fail*, if the *giver of the sacrifice* spends on the offering priests wealth of food with the gift of cows.

4. Indra was born as the destroyer of towns,† the youth, the wise, whose power is unbounded, the upholder of all ceremonies, the praised wielder of the thunderbolt.

5. Thou, O splitter of rocks, burst open the cavern of Valu,‡ who retained the cows. When the terrified gods repaired to thee, they had no longer fear.

6. Extolling the distilling *moonplant juice*, I come again,•O hero, for thy bounties. O thou, praised in songs, the priests adored thee *before* and know thee *now as giver of such bounties*.

* Hymn in praise of Indra, Rishi Jêtri, the son of Madhuchanda, metre Anustubh.

† Viz. of the Asurs.

‡ One of the Asurs.

7. By magic didst thou slay, O Indra, Sushna,* who fought with magic arts. The wise know *that thou art possessed of such glory.* Do thou increase their food.

8. The hymns have extolled Indra who rules by glorious might, whose bounties are of a thousand kinds, nay are indeed more plentiful.

TWELFTH HYMN.†

1. Agni the inviter, the omniscient we chose as the good performer of this sacrifice.

2. *The priests* always call Agni with prayers; Agni, the lord of man, the conveyer of the sacrifice, who is beloved by many.

3. Agni, born *from the sacred wood*, bring hither the gods to the holy grass; for thou art our inviter worthy of praise.

4. Because thou art the messenger, O Agni, awake the *gods* who are desirous *of the sacrifice*; then sit down with the gods on the sacred straw.

5. O radiant Agni, called *hither* by the sacrifice, consume our enemies in league with the Rakshasas.

6. By Agni is lighted up Agni, the wise, the guardian of the house, the youth, the conveyer of the sacrifice, whose face is like a *flaming tongue*.

7. Praise, *O priest*, in the sacrifice the wise, truthful, divine Agni, the destroyer of foes.

8. Which ever sacrificer, Agni, God, adores thee as messenger, be thou his protector.

9. Which ever sacrificer in the offering of the Gods worships Agni, to him give joy, O purifier.

10. O purifier, resplendent Agni, for our sake bring hither the gods to the offering and sacrificial butter.

11. Agni, extolled by *this* new hymn, do thou supply us with food and wealth, that attracts heroes.

12. O Agni, *resplendent* with pure brightness, thou that goest on all the errands of the gods, listen to this our praise.

* One of the Asurs. The literal meaning of the word Sushna is one who dries up (exsiccator)

† Hymn in praise of Agni, Rishi Médhatithi, the son of Kanwa, metre Gâyatri.

THIRTEENTH HYMN.*

1. Well lighted Agni, thou inviter, purifier, bring for our sacrificer's sake hither the Gods, and perform the sacrifice.●

2. O wise Tanunapad, to-day convey our sweet sacrifice to the Gods for their feast.

3. I call to this sacrifice the beloved glory of man, the sacrificer with the gracious speech.

4. Agni whose name is praise, convey *hither* the Gods on the blissful chariot; for thou art the inviter, installed by man.

5. Spread, ye priests, every where the hallowed straw above glistening with sacred butter, the straw, on which the immortals appear.

6. Ye splendent *temple*—doors, so long closed, ye fosterers of pious rites, open for this day's sacrifice.

7. I call to this sacrifice the lovely night and dawn to be seated on this our sacred straw.

8. I call the two wise immortal sacrificers who are of gracious speech. Offer ye this our oblation.

9. Ye three joy-inspiring unalterable goddesses, Ilā, Saraswatī, Mahī, be seated on the sacred straw.

10. I call hither the supreme Tashtri of manifold shapes. May he belong alone to us.

11. O God Vanaspati, offer the sacred butter to the Gods; *by thy favour may the sacrificer* receive wisdom.

12. For Indra's sake offer, *ye priests*, the oblation with the Swāhā in the house of the sacrificer. Hither I call the Gods.

FOURTEENTH HYMN.†

1. With all these gods come, O Agni, to the festival rites and songs to drink the moonplant juice, and present the offering.

* Rishi and metre the same; hymn in praise of 12 divinities called Apri, all of which are representations of Agni. They are: 1. Susamiddha (lighted up). 2. Tanunapad (who consumes clarified butter). 3. Narásansa (praised by men). 4. Jlita (praised). 5. Barshi (the sacrificial straw). 6. Dévidwara (temple-doors). 7. Ushasā-nakta (dawn and night). 8. Daivya Hotarau (divine sacrificers). 9. Ilā, Saraswatī and Mahī (three goddesses). 10. Twastri (the divine architect). 11. Vanaspati; and 12. Swāhā.

† Hymn in praise of the Viswadevas; Rishi and metre the same.

2. O Agni the wise, *thy* illustrious deeds praise thee, the sons of Kanwa invoke thee ; approach with the gods.

3. They (the sons of Kanwa) *call upon* Indra and Vāyu, Vrihaspati, Mitra and Agni, Íúshana and Bhagu, the Adityas, *and* the host of Maruts.

4. To you are offered the gratifying, exhilarating liquors, distilling and sweet, that are kept in sacrificial vessels.

5. The sons of Kanwa, *holding* the purified grass, offering the sacred butter, *and* adorning *the sacrifice*, praise thee and implore thy help.

6. May the coursers with shining backs, that carry thee, yoked to the chariot *simply* by thy thought, *bring also* the gods to the drinking of the moonplant juice.

7. Give, Agni, wives to these *Gods*, who are worthy of the sacrifice and increase oblations. Let them, O thou whose word is pleasing, drink from the sweet juice.

8. With thy tongue, O Agni, may all the gods, that are worthy of sacrifice and praise, drink of the sweet libation at the sacrifice.

9. *To obtain the hallowed gift*, let *Agni*, the wise sacrificer, bring hither from the radiant sun all the dawn-awaking Gods.

10. Drink, O Agni, the sweet moon-plant juice with all *those gods*, *and* with Indra, Vāyu, and Mitra in all his radiant forms.

11. Agni, thou sacrificer by man installed, seated at the sacrifice, do thou offer this oblation for us.

12. Yoke to the chariot, O God, the fleet red-coloured coursers. With them bring hither the Gods.

FIFTEENTH HYMN.*

1. Indra, drink the moonplant juice with Ritu. The exhilarating libations that like to dwell in thee, approach thee.

2. Ye Maruts, drink with Ritu from the vessel of the priest, purify the sacrifice; for you are liberal donors.

3. O Neshtri,† united with thy wife, accept our sacrifice, drink with Ritu; for thou art the bestower of riches.

4. Agni, bring hither the Gods; let them be seated at the three places;‡ adorn them, and drink with Ritu.

5. O Indra, thy fellowship with the Ritus is ever unbroken, drink after them the moonplant juice from the overflowing vessel of the Brâmhana.

6. Mitra and Varuna, ye who hear pious supplications, accept the great sacrifice, which no fire of enemies can consume.

7. Drink, O giver of wealth (Agni) the juice. The priests, asking for wealth, holding the sacrificial stones, extol the god at the sacrifice, and also at the oblations.§

8. Giver of wealth, give us riches, worthy of praise, which we may enjoy by the favour of the gods.

9. The giver of wealth with the Ritus longs to drink from Nestri's vessel. Go, ye priests, to the place of the oblation, perform the sacrifice and thence depart.

10. Be a bestower of wealth on us, O giver of wealth, because we offer to thee as to the fourth with the Ritus.

11. Ye Aswins, companions of the splendent Agni, ye performers of pious deeds, with the Ritus, the conveyers of offerings, drink the sweet libation.

12. O bestower of gifts, by thy office as guardian of the house, convey with Ritu the sacrifice; perform the oblation to the gods; for the sacrificer, devoted to the gods, longs for the gods.

* Hymn in praise of the Ritus, with whom other deities are associated, viz. Indra, the Maruts, Twastri, Mitra and Varuna, Dravinoda, the Aswins and Agni. Rishi and metre the same.

† Under Neshtri Twastri is meant according to Sâyana.

‡ At the three daily sacrifices.

§ That is, at the principal sacrifice, and at those oblations, that are connected with it.

SIXTEENTH HYMN.

1. May the golden-coloured *horses* carry thee, the fulfiller of all desires, to the drinking of the moonplant juice. *The priests*, splendid like the sun, extol thee, O Indra.

2. Let the golden-coloured *horses*, that long for these roasted grains and distil the liquid butter, bring Indra hither on the bliss-conferring car.

3. We call Indra in the morning, Indra when the sacrifice proceeds ; Indra for the drinking of the moonplant juice.

4. Come, Indra, with the long-maned *horses* to our prepared libation, for we call thee to the all ready made juice.

5. Do thou come to our praises, come to our ready morning sacrifice. Drink, as the white antelope *drinks*, when thirsty.

6. This moonplant juice and these libations are ready on the *sacred* straw ; for the sake of strength drink them, O Indra.

7. May this excellent praise touch thy heart, and be acceptable to thee ; then drink of the ready libation.

8. The slayer of Vritra, Indra approaches for his exhilaration the whole sacrifice to drink of the moonplant juice.

9. Do thou fulfil this our desire by the gift of cows and horses, Satakratu, for, we extol thee in devout contemplation.

SEVENTEENTH HYMN.†

1. I implore the help of Indra and Varuna, whose splendour is great. May they gladden us in such a *sacrifice as this*.

2. For ye, the upholders of men, for the sake of affording protection, are going to the prayer of a sage like myself.

3. O Indra and Varuna, satisfy us with riches according to our wish ; we implore you, to be near us.

4. For mixed is the libation of the sacrifices, composed are the praises of men of exalted mind. May we be the first among the givers of food.

5. Indra is supreme among the bestowers of a thousand gifts ; Varuna is to be extolled among those that are worthy of praise.

* Hymn in praise of Indra, the same Rishi and metre.

† Hymn in praise of Indra and Varuna ; Rishi and metre the same.

6. By their protection we enjoy *wealth*, and preserve it ; let there be abundance.

7. I invoke you, Indra and Varuṇa, for various wealth. Do ye render us victorious.

8. Indra and Varuṇa, lo our minds wish to adore you ; attend with speed to our welfare.

9. Indra and Varuṇa may the pleasing praise with which I invoke you, approach you ; may you increase the praise, offered to both of you.

EIGHTEENTH HYMN.*

1. Render me *among the Gods* a well known giver of the libation, O Brâhmanaspati, as Kakshîwan *was*, the son of Ushjik.

2. May he who is wealthy, who destroys diseases, who is the possessor of riches, who increases happiness, who is swift, attend to us.

3. May the slandering word of mortal man that is our enemy, never affect us. Protect us, Brâhmanaspati.

4. The mortal man whom Indra, Brâhmanaspati *and* Soma uphold, does surely not perish.

5. O Brâhmanaspati, Soma, Indra, *and* Dakshina, preserve such a mortal from sin.

6. For the sake of wisdom, I have approached the lovely Sadasapapati, the performer of wonderful deeds, the friend of Indra, the bestower of riches.

7. He, without whom no sacrifice succeeds, although *the priest* be wise, arranges the pious rites, to be performed with wisdom.

8. After *the offering of the sacrifice*, he renders the offerer of the sacred butter prosperous ; he makes that the sacrifice proceeds *without obstacle* ; our praise approaches the gods.

9. I beheld Narâsansa, armed with unyielding strength, whose fame is widely spread, whose glory is resplendent as the sky.

* Hymn in praise of Brâhmanaspati (from v. 1 to 5,) in common with Indra and Soma (v. 4 ;) with Dakshina (v. 5 ;) in praise of Sadanasapati (v. 6-8 ;) in praise of Narâsansa and Sadasapati (v. 9 ;) Rishi and metre the same.

NINETEENTH HYMN.*

1. Thou art called to this beautiful sacrifice for the drinking of the moonplant juice. Come, O Agni, with the Maruts.
2. For thee, O powerful God, no mortal is able to defeat in thy work. Come, O Agni, with the friendly Maruts.
3. Come, O Agni, with the Maruts, who, attended by all the gods, know *the course* of the great waters.
4. Come, O Agni, with the fierce Maruts, who produce the waters, and whom none by strength can overcome.
5. Come, O Agni, with the lovely Maruts, who are fearful in shape, the possessors of wealth, the destroyers of enemies.
6. Come, O Agni, with the Maruts, the gods, that above the bliss-giving *sun*, dwell in the splendid skies.
7. Come, O Agni, with the Maruts, that chase the clouds *and* agitate the waving ocean.
8. Come, O Agni, with the Maruts, who fill the *sky* with the rays of the sun, who exceed in power the ocean.
9. Come with the Maruts, O Agni, to whom I have offered also in former times the sweet juice of the moonplant.

SECOND LESSON.

TWENTIETH HYMN.†

1. This hymn, conferring abundant wealth, was orally made by the sages in praise of the divine birth of the Ribhus.
2. *The Ribhus*, who created by their thoughts *alone* for Indra the golden coloured *horses* that by *his* command yoke themselves *to the chariot*, received the sacrifice with the pious rites.
3. They, together with the truthful *Aswins*, made the blissful chariot that approaches every place; they created the milk-giving cow.
4. The truthful Ribhus, gifted with efficacious prayer, possessing power, restored their parents to youth again.

* Hymn in praise of Agni and the Maruts; Rishi and metre the same.

† Hymn in praise of the Ribhus. Rishi and metre the same. About the Ribhus the commentator says, that they had been before men, but by their penances had become gods.

5. The exhilarating libations awaited you and Indra, attended by the Maruts, and the splendid Adityas.

6. And that new sacrificial vessel, made by the God Twastri, they again made fourfold.

7. You, *that are extolled* by worthy praises, successively bestow on us the three* kinds of treasures and the three times seven rites† for the giver of the libation.

8. The conveyers *of sacrifices* lived *before the life of mortals*, but by meritorious deeds obtained a place worthy of the sacrifice, among the Gods.

TWENTY-FIRST HYMN.‡

1. I call Indra and Agni, their praise is our desire, they *are* the greatest quaffers of the moonplant juice.

2. Praise them at the sacrifices, extol, ye men, Indra and Agni; sing them in *your* hymns.

3. We call Indra and Agni to the hymn of *our* friend, *we* call the drinkers of the moonplant juice to the drinking of the moonplant juice.

4. We call the awe-inspiring gods; the libation is prepared, come hither, Indra and Agni.

5. Ye great protectors of assemblies, Indra and Agni, keep away the Rakshashas. May the voracious be without offspring.

6. On account of this *sacrifice*, of which the reward is sure, Indra and Agni, keep watch in a prominent place; bestow welfare *on us*.

TWENTY-SECOND HYMN.§

1. *O priest*, in the morning awake the *always* united Aswins; may they come hither for the drinking of this libation.

2. We call the owners of the excellent chariot, the eminent charioteers, the two gods, the inmates of heaven, the Aswins.

3. With the well-cracking whip, wet with the perspiration of the horses, sprinkle the sacrifice, O Aswins.

* Viz. of the highest, mean, and lowest value.

† There are three classes of ceremonies, Haviryajna, Pakayajna and Somasevitha, each of them contains seven sacrificial rites.

‡ Hymn in praise of Indra and Agni; Rishi and metre the same.

§ Hymn in praise of the Aswins (v. 1-4;) of Savitri (v. 5 to 8;) of Agni (v. 9 to 10,) of Indrani, Varunani and Agnâyi (v. 11 to 12;) of the sky and earth (v. 13 to 14;) of the earth (v. 15,) and of Vishnu (v. 16 to 21.) Rishi and metre the same.

4. For not far from you is the sacrificer's dwelling, to which you go in the chariot, O Aswins.

5. I invoke the protection of the golden-handed* Savitri;† for the god shows the sacrificer's place.‡

6. O priest,§ for our protection praise Savitri, who destroys the waters. We desire to perform his rites.

7. We call upon Savitri, who gives light to man, and distributes the manifold wealth that provides a home.

8. Sit down, O friends, Savitri must now be praised by us. He will bestow riches, he is splendid.

9. Agni, for the drinking of the moonplant juice bring hither Twas-
tri and the longing spouses of the Gods.

10. Agni, thou of loveliest youth, for our protection bring hither the wives of the Gods, bring Hotrá,§ Bháratí,|| Varútrí¶ and Dhishaná.**

11. May the goddesses, who are the guardians of man, and who have indestructible wings, favour us with protection and great blessings.

12. For our welfare I call hither Indráni, Varuṇáni and Agnáyí, to partake of the moonplant juice.

13. May the great heaven and the earth moisten this our sacrifice; may they fill us with food.

14. In the firm place†† of the Gandharva sages lap at sacrifices the rich juice of them, (viz. of heaven and earth.)

15. Be wide, O earth, be a house without foes, offer us everywhere a refuge.

* Sayana explains this, he is called golden-handed, because he holds gold in his hands for the purpose of giving it to the sacrificers, or, from a circumstance, that happened at a certain sacrifice performed by the gods, where Savitri himself was the priest, and performed the sacrificial duties. Then at a certain ceremony the Adwaryus gave to Savitri a part of the sacrifice, named Prásitra, which, when taken by him, cut off his hand. After this the priests who had given him the Prásitra, made him a hand of gold. Rosen well explains this word by aurimanum, i. e. aureis radiis, manuum instar, praeditum, and compares it to Homer's Rhododaktylos Aeos.

† Savitri, the sun.

‡ That is, the place which the sacrificer has to occupy during the offering.

§ The wife of Agni.

|| The wife of Aditya under the name of Bharata.

¶ Who must be chosen.

** Dhishann, the goddess of riches.

†† The atmosphere, the place of the Yakshas, Gandharvas, Apsharas and Ganas.

16. May the gods *approaching* from the earth from which Vishnu *assisted* by seven hymns, proceeded, afford us protection.

17. Vishnu perambulated this *earth*; three times he set down his dust-raising foot, the *print* of which covered *the earth*.

18. Three steps hence made Vishnu, the uninviolable protector who upholds the sacred rites.

19. Lo, ye *priests*, Vishnu's sacred deeds, by which *the sacrificer* accomplishes his vows. He *is* the meet companion of Indra.

20. The sages always see that highest place of Vishnu, as is the wide expanded view of the eye under the sky.

21. The waking, praising sages proclaim Vishnu's supreme place.

TWENTY-THIRD HYMN.*

1. This abundant moonplant juice, accompanied with *prayers*, is prepared, O Vāyu. Approach and drink the ready libation.

2. We call the two heavenly gods, Indra and Vāyu, to partake of the drinking of the moonplant juice.

3. For their protection sages invoke Indra and Vāyu, the guardians of pious deeds, who are swift as thought, and look with a thousand eyes.

4. Mitra and Varuṇa, who are worthy of the *sacrifice*, and armed with sacred strength, we call to the drinking of the moonplant juice.

5. I invoke Mitra and Varuṇa, who by *their faithful word* increase the meet *reward of pious rites* and protect the true light.

6. Varuṇa be our guardian, *and* Mitra also with every help; both of you give us abundant wealth.

7. We call for the drinking of the moonplant juice Indra, attended by the Maruts; may he, together with the host, be satisfied.

8. Ye hosts of Maruts, headed by Indra, ye Gods, who have Púshana as their giver, hear ye all my invocation.

9. Ye donors of gifts, *O host of Maruts, united* with the fit, powerful Indra, kill ye Vritra, that the infame does not reign over us.

* Hymn in praise of Vāyu (v. 1;) of Indra and Vāyu (v. 2 to 3;) of Mitra and Varuṇa (v. 4 to 6;) of the Maruts (v. 7 to 9;) of the Visvadevas (v. 10 to 12;) of Púshan (v. 13 to 15;) and of the waters (v. 16 to 24.) The same Rishi; metre Gáyatrī (v. 1 to 18;) Puru Ushṇik (v. 19;) Anuṣṭubh (v. 20, 22 to 24).

10. We call for the drinking of the moonplant juice all the gods and the Maruts ; for dreadful *are* the sons of Prishni.*

11. As the sound of victorious *warriors* proceeds with vigour ; so the sound of the Maruts, when you, O men, come to the propitious *sacrifice*.

12. Ye Maruts, that are every where born from the shining, radiant *ether*, protect and bless us.

13. O resplendent Púshan, *coming* from the sky, bring the libation, shining from various straw, as *the herdsman by searching recovers the lost cattle*.

14. The resplendent Púshan found in a cavern the hidden libation, placed on various coloured, shining straw.

15. He indeed brought again and again to me the six *seasons*, adorned with libations, as *the husbandman for the sowing* of barley with his oxen every year again and again ploughs *the field*.

16. The mothers (the waters represented as mothers) who are the friendly companions of the sacrificers and give sweetness to the milk, proceed on the roads *of the oblations*.

17. May the *waters*, that are near the sun, and the *waters* along which he *moves in his course*, be pleased with our sacrifice.

18. I call the goddesses of the waters which our cows use to drink. We must sacrifice to the rivers.

19. Among the waters is the nectar ; among the waters the healing herb ; for the praise of the waters, O priests, be speedily prepared.

20. In the waters, told me Soma, are all healing herbs, there is Agni who cheers the whole world, and the waters that possess all healing power.

21. Ye waters, give healing herbs removing *disease* from my body, that we without disease may speedily see the sun.

22. Ye waters, take from me all that I sinned by ignorance and by malice, what I sinned by cursing and by speaking falsehood.

23. I worshipped to-day the waters ; we have met with their liquid. Come, O Agni, attended by the Maruts ; thus endow me with glory.

24. Endow me with glory, O Agni, endow me with wisdom, endow me with long life ; let thus the Gods know me ; let Indra know *me* together with Rishis.

* Prishni, the earth.

TWENTY-FOURTH HYMN.*

1. The fair name of which of the immortals shall we then pronounce? Who has restored us to the wide-expanded earth, so that I may see again father and mother?

2. We pronounce first of all the immortals the fair name of Agni: he has restored us to the wide-expanded earth, so that I may see again father and mother.

3. We ask thee for wealth, O divine Savitri, the lord of riches, who art always our protector,—

4. For such wealth as is worthy of praise, as free from blame and hatred, is held by thy hands.

5. By the assistance of thee, the keeper of treasures, we are bent upon the acquiring of riches.

6. For thy strength, thy power and thy wrath, is not possessed by these birds and these winged hosts, nor by these waters that unceasingly move; the course of the wind never exceeds thy speed.

7. In the bottomless air keeps Varuṇa of purified strength, abundance of lovely light above. The rays point downwards, although their origin is above; may our life be preserved by thee.

8. For the king Varuṇa made for the sun an extended path to travel daily; in the pathless sky, he made a path to set down the feet. May he then be an upbraider of our enemies, that wound our hearts.

* Hymn in praise of Agni (v. 1 to 2;) of Savitri (v. 3 to 5;) and Varuṇa (v. 6 to 15.) Rishi Sunahsépa, Ajigarta's son. Metre Trishtubh (v. 1, 2; 6 to 15.) Gâyatri (3 to 5). Rosen observes here. This hymn together with six others, contained in the sixth chapter of the 1st section is ascribed to Sunahsépa, the son of Ajigarta, who is said to have recited this hymn in praying for his life, when he was about to be offered to the gods. There is, however, nothing in these hymns, proving in any way, that they are connected with the fable first mentioned, and the circumstance, related in hymn 9th, v. 12 and 13, that Sunahsépa, when bound to the sacrificial pile, was liberated by Varuṇa, evidently shows, that this hymn at least cannot be ascribed to Sunahsépa. In none of these hymns however (with exception of the commencement of the 24th which may be understood in this manner) there is not the least indication of a person, who in danger of his life deprecates his death. To attribute these hymns to Sunahsépa, appears to have been occasioned by mentioning the bonds (H. 24, 15, and H. 25, 21) which Varuṇa is asked to open; but Varuṇa's bonds allude to the dangers which beset the navigator.

9. Thou hast, O King, a hundred, *nay* a thousand healing herbs ; be thy grace great, profound *to us*. Fasten far from us *Nirriti** with averted face ; save us from sin that we have committed.

10. Those *seven stars*,† placed on high, that are seen at night, go anywhere by day. The works of Varuṇa *are* not infested ; the splendid moon moves at night.

11. With hymns *to thee*, I pray thee for this *life* ; this asks the praising sacrificer by *his* offerings. Not disdaining *this sacrifice*, advert, O Varuṇa, to my prayer. O thou, praised by many, do not destroy our life.

12. This (praise of Varuṇa) told me *sages*, at night indeed, this indeed by day ; this pronounced my heart's impulse. May Varuṇa, the king, whom Sunahsépa called, when chained *to the pillar*, save us *at present*.

13. For chained Sunahsépa called upon Aditi's son, fastened to three posts of wood ; king Varuṇa liberated him ; may the wise, whom none can infest, open the fetters.

14. We avert thy anger, O Varuṇa, by pious rites, by sacrifices *and* offerings. Attending *to this sacrifice*, O Asur, thou wise king, remove the sins, committed by us.

15. Take from us, O Varuṇa, our *three-fold* fetters, that bind the head, the waist and the feet. Then, O Aditi's son, we shall be safe without sin at the sacrifice.

* The deity of sin.

† Riksha, according to Sáyana either the constellation, called the Great Bear, or all constellations.

TWENTY-FIFTH HYMN.*

1. Which ever sacrifice, O God Varuna, we may spoil day by day by heedlessness, as men are wont to do, do thou remove the fault and complete it.

2. Do not, O destroyer of sin, devote us, in contempt, to destruction, nor to thy anger, O wrathful.

3. For our happiness we satisfy thy mind with hymns, O Varuna, as the charioteer satisfies his jaded horse with food.

4. For my thoughts, free from anger, tend to the acquiring of a life that is rich in wealth; as birds to their nests.

5. When shall we call hither for our happiness Varuna, the guardian of strength, the leader of men, whose eye is far-seeing?

6. May Mitra and Varuna enjoy this sacrifice which is in common to both; desiring the welfare of the worshipper, who performs the pious rites, they are not heedless.

7. May he who knows the path of the birds, roaming through the ether, knows the sea built ships,

8. Who, honoured by the performance of pious rites, knows the twelve months, fertile with offspring, who knows also the month which is born after them,

9. Who knows the course of the far moving, mighty, lovely, wind, knows the Gods who dwell above, may he liberate us from our fetters.

10. Varuna, to whom pious rites are performed, who enjoys the unblemished sacrifice, dwells among his subjects for dominion's sake.

11. The sage beholds all the wonderful works, hitherto performed by him (Varuna) and those also, which he is to perform in future.

12. May Aditi's son, worshipped with unblemished sacrifices, give that every day we walk a good path; may he give us a long life.

13. Varuna, wearing a golden mail-coat has protected with it his stout body; rays that touch the gold, are every where reflected.

14. Those that rejoice in injury, do not wish to injure him, nor those that rejoice in the mischief of mortals, nor those that are sinful.

15. He also satisfies men with abundance of food, satisfies our hunger.

16. To him, worthy to be beheld by many, turn my longing prayers, as cows to the stable.

* Hymn in praise of Varuna. Rishi Sunahsépa, Metre Gâyatri.

17. We shall indeed converse again, since by me the sweet libation is prepared, and *since* thou, like the priest, partakest of the welcome food.

18. Of a truth I beheld him, worthy to be beheld by all, I beheld his chariot on the earth, he listened to these my praises.

* 19. Hear, Varuna, this my invocation, do gladden us this day, for my protection I pray thee.

20. Thou, O wise, swayest over all the heavens and all the earth; for our welfare hear^t us.

21. Save us, for the sake of our life, from the fetters of the head, of the waist, and of the feet.

TWENTY-SIXTH HYMN.*

1. Dress thee then, O guardian of food, who art worthy of the sacrifice, dress thee with thy clothes of flames, and perform this our sacrifice.

2. O sit down, lovely Agni, sacrificer of eternal youth, resplendent with glory, extolled by words of praise.

3. For a father gives to his son, a relation to his relation, a lovely friend to his friend, do thou in like manner fulfil our wishes.

4. Let the destroyers of enemies, Varuna, Mitra and Aryaman be seated on our sacred straw, as a man sits at the sacrifice of the king.

5. O ancient sacrificer, be glad by our offering and our companionship. Do thou listen well to our praises.

6. Although we daily perform ample sacrifices to other and other gods, yet to thee is offered the oblation.

7. Be our friend, O protector of man, thou lovely sacrificer, who rejoicest. May we also, possessors of auspicious fire, be his friends.

8. For shining priests, possessed of auspicious fire, hold our lovely sacrifice; possessed of auspicious fire, we pray to thee.

9. Then let there be mutual praises of both, of thee, the immortal, and of us, the mortals.

10. Agni, with all fires accepting this sacrifice and praise, bestow food on us, thou son of strength.

* Hymn in praise of Agni. Rishi and metre the same.

TWENTY-SEVENTH HYMN.*

1. *We are ready to praise thee with pious songs, O Agni, the sole lord of sacrifices, as we would praise a long-tailed horse.†*

2. *May the son of strength who proceeds with wide strides, be gracious to us; may he be a donor of riches to us.*

3. *O all-pervading Agni, near and far always protect us from mortals that are our enemies.*

4. *Do, O Agni, proclaim to the gods this our sacrifice and this new hymn.*

5. *Let us enjoy the food of the highest and of the middle places (of the heaven and the atmosphere,) give us the wealth of the nearest earth.*

6. *O thou of various splendour, thou dividest wealth, as the waves of a river near the banks divide themselves. Thou givest forthwith rain to the worshipper.*

7. *The mortal, whom thou defendest in battle, whom thou encouragest to the field, can always bestow food.*

8. *O destroyer, there is no conqueror of the sacrificer, who trusts in thee, his power is renowned.*

9. *Worshipped by all mortals, may he finish the battle with the horses; called by sages, may he be a donor.*

10. *O thou, known by praise, attend this sacrifice for the accomplishment of the rites which every man has to perform. The sacrificer offers thee, the terrible, worthy praise.*

11. *May for the sake of the pious rite and the food, the great infinite Agni whose standard is smoke, whose lustre is great, favour us.*

12. *May the radiant Agni, the divine messenger, hear us who approach him with praises, as a wealthy king hears the praises of his bards.*

13. *Adoration be to the great gods, adoration to the lesser, adoration to the youths, adoration to the old. We sacrifice to the gods, while we are able; ye gods, may I not interrupt the praise of any god that is great.*

* Hymn in praise of Agni from v. 1 to 12 of the Visva Dévas V. 13. The same Rishi Tristubh metre.

† The meaning is as a long-tailed horse drives easily away flies, so thou drivest away with the fire thy foes.

TWENTY-EIGHTH HYMN.*

1. Where the wide-based stone is raised for the preparing of the libation, there, O Indra, knowest thou the *taste* of the liquid, prepared by the mortar, and drinkest.

2. Where like two hips, the sacrificial vessels are expanded, there, &c.

3. Where the housewife knows the egress and the entrance (of the house,) there, &c.

4. Where they apply the wood to *light fire by friction*, as reins are applied to tame a horse, there, &c.

5. Although thou, O mortar, art used for every work in every house, here emit a mighty *sound* as the drums of the conquerors.

6. And before thee, O wood, a strong wind is raised *by the blows of the pestle*, therefore, O mortar, prepare the moonplant juice for the drinking of Indra.

7. *You mortar and pestle*, may ye that perform the sacrifice and give abundant food, again emit a clear sound like the golden coloured horses of Indra that eat their food.

8. May ye two pieces of excellent wood, together with the excellent *priests*, offering the libation, prepare the sweet *sacrifice* for Indra.

9. What of the sacrifice remains, carry away in vessels, place the libation in vessels of *Kusa*, keep it in the skin of the cow.

TWENTY-NINTH HYMN.†

1. Although we are, as it were, without renown, O truthful drinker of the moonplant juice, yet speedily render thou us renowned, O wealthy Indra, by the gift of cows and of a thousand horses.

2. O god of the majestic nose, mighty lord of food, thy power is *manifest every where*. Speedily, &c.

3. Let fall asleep Yama's two *messengers* that are seen together. Let them unawakened sleep. Speedily, &c.

* Hymn in praise of Indra, (v. 1 to 4) of the mortar used for preparing the sacrifice, (v. 5—6) of the mortar and pestle, (v. 1 to 8,) and lastly of the God Harichandra, or of the skin used for the libation, or of the libation itself. The same Rishi. Metre Anustubh (1 to 6,) Gâyatri (7 to 9.)

† Hymn in praise of Indra. The same Rishi, Metre Pankti.

4. Let sleep those *our foes*, not offering gifts, let our friends, offering gifts, be awake. Speedily, &c.
5. Slay, O Indra, the ass praising thee with that vicious voice. Speedily, &c.
6. Let the storm in its tortuous path fall afar on the forest. Speedily, &c.
7. Kill every slanderer, slay the cruel *enemy*. Speedily, &c.

THIRTIETH HYMN.*

1. In desire of food we sprinkle with *our* libation, like a well, your Indra, the powerful Satakratu,
2. Who *like water, running* into a valley, approaches a hundred, nay a thousand, of purified well prepared libations.
3. For the pleasure of the mighty Indra, do *the libations* approach him, he holds them all in his belly, like the sea the *water*.
4. This *libation* also is *ready* for thee, do thou attend to it like the pigeon to his pregnant *mate*, thou hast also accepted of this our praise.
5. Guardain of wealth, praised in songs, O hero, mayest thou, whose praise is *proclaimed by us*, be gracious to *us* with thy might.
6. Assist us, O Satakratu, with thy help in this *fight*. In other things *also*, thou and I, meet in converse.
7. We, the friends of Indra, invoke in every rite, in every fight the help of the mightiest Indra.
8. If he hears our invocation, he will indeed approach us with a thousand helps and with food.
9. In sight of the ancient house (the heaven,) I invoke the man who goes to many *sacrificers*, thee, whom of old *my* father invoked.
10. We implore thee, beloved by all, called by many, thee, O friend, who vouchsafest a home, to *grant thy favour* to those who praise thee.
11. Bestow, drinker of the juice, on us, the drinkers of the juice, thy friends, *abundant cows* with wide jaws, *bestow them*, O friend, wielder of the thunderbolt.
12. Let thus it be, O drinker of the juice, friend, armed with the

* Hymn in praise of Indra, (v. 1 to 8,) of the Aswins, (v. 17 to 19,) of the dawn (v. 20 to 22,) the same Rishi. Metre Gāyatri (v. 1 to 15 and 17 to 22,) v. 16 Tristubh.

thunderbolt, do thou thus act that we wish *thy favour* for the sake of our desire.

13. When Indra rejoices with *us*, let us, possessed of food, have cows that give abundant milk, that are strong, in which we rejoice.

14. Let *another god*, like thee, O powerful, by thy *grace* obtained, implored by the praising *priests*, bring *us* the fulfilment of our wishes, as a wheel is brought to the chariot.

15. What wealth is desirable, do thou, O Satakratu, be pleased to bring it for those who praise *thee*, as a wheel *is brought* by the labour of the artisan.

16. Always conquered Indra with his foaming, neighing, panting horses, the wealth of *foes*. Through our worship he has given the golden chariot, *he has given us* gifts for our enjoyment.

17. O Aswins, come with food, bestowed by *you*, that renders us rich in horses. May, by your *favour*, O donors, *our house* be rich in cows, be rich in gold.

18. For your immortal chariot *to which the horses are* yoked for both of you, proceeds, ye donors, through the atmosphere.

19. You rested one wheel of your chariot on the summit of the immoveable *mountain*, the other rolls through the heavens.

20. Which mortal is now thy delight, O immortal dawn, who lovest praise? Whom dost thou approach, mighty goddess?

21. We indeed, do not know from nigh or from afar thy shape, O many-coloured, radiant, all-pervading *dawn*.

22. Approach thou, O daughter of Heaven, with this food; bestow wealth upon us.

THIRTY-FIRST HYMN.*

1. Thou, Agni, *wast* first the Rishi Angiras, then thou becamest a god, the lovely companion of the gods. The wise Maruts, in shining armour clad, who know the sacred rites, were born at thy sacrifice.

2. Thou, O Agni, first the sage Angiras, adorn at the ceremonies of the gods, thou who, for the favour of all the worlds, art every where spread, thou wise, from two parents born, who for the sake of man dwellest at every place.

* Hymn in praise of Agni; Rishi Hiranyastûpa, the son of Angiras. Metre Tristubh, (v. 1 to 7; 9 to 15 and 17.) Yayati, (v. 8, 16 and 18.)

3. Thou, O Agni, prior than the wind, be manifest to *the sacrificer*, who, desirous of propitious rites, adores thee. *Seeing thy might*, heaven and earth shook; thou broughtest the sacred utensils to the sacrifice for which the priest is elected; thou, O guardian of the house, didst manifest the great gods.

4. Thou, O Agni, hast opened the heaven to Manu; to Pururavasa who performed pious rites, wast thou a great benefactor. When thou, by friction art emitted from thy parents, then they carry thee to the east, and again to the west.

5. Thou, O Agni, the donor of gifts, the increaser of wealth, art worthy to be praised *by the sacrificer* who raises the vessel, who knows well the invocation and the ceremonial prayers. Thou, O Agni, who suppliest food, doest protect man.

6. Thou, O Agni, makest that a man walking in the path of vice, is leading a worthy life, thou O Sage, who, when the battle, so welcome to heroes, is near, with a few killest many.

7. Thou, O Agni, for the sake of food keepest that man in an immortal state from day to day who is anxious *to obtain* the twofold kind of *living wealth* (man and cattle.) To such a sage thou givest happiness and food.

8. Thou, O Agni, worthy of praise, render for the sake of my wealth, render *my son* a renowned performer of pious rites. Let us increase by a new son, given *by thee*, the *sacred* rites. Ye heaven and earth, with the other gods, do protect us.

9. Thou blameless Agni, dwelling near the parents (heaven and earth) who a god, under the gods, art watching, do thou, creating the bodies of *our children*, attend to us; be gracious to the performer of rites; thou, O wealthy, bestowest all riches.

10. Thou, O Agni, art gracious; thou art a father to us, thou a preserver of our life; we are thy family, O thou whom nought can injure, to thee, surrounded by heroes, the preserver of the ceremonies, flow riches, a hundredfold, nay, a thousandfold.

11. The gods at first made thee, O Agni, when thou livedst in human shape, the general of the man Nahusha. They made Ila, the daughter of Manu, his teacher, when the son of my father was born.

12. Thou, O praiseworthy god Agni, with thy help protect us, the wealthy, and the life of *our sons*. Do watch over the cows of the son of my son; for he always watches over thy rites.

13. Thou, O Agni, the ready guardian of the untiring sacrificer, burnest with four eyes. Thou indeed art longing in thy mind for the hymn of the praising *priest* who offers the sacred butter to thee, who doest no harm, who doest protect.

14. Thou, O Agni, wishest for the praiseworthy sacrificer excellent wealth, that is desirable. Thou intent to protect the weak sacrificer, art called a father; thou, O wise, watch over the infant and the heavenly quarters.

15. Thou, O Agni, as an unpierceable breast-plate protects the warrior, guardest every where the man who gives to the priest the due reward; he who with sweet food delighting the guest in his home offers the victim, is like heaven.

16. Forgive us, O Agni, this deviation from the rite and this path which we walk far from thy worship; for thou, to be obtained as a providing father, settest aright the ceremonies of the sacrificer manifesting thyself.

17. Like a man, O Agni, like Angiras, O Angiras, like Yayāti, like men of old, come hither to the sacrifice, bring the divine host; let them sit on the sacred straw, and offer the welcome sacrifice.

18. Do thou, O Agni, increase with this prayer, which we offered thee according to our power and our wisdom; do thou guide us to greater wealth, and confer on us provident wisdom, that bestows food.

THIRTY-SECOND HYMN.*

1. I shall now proclaim the mighty deeds which Indra, armed with the thunderbolt, performed of old. First he slew Ahi (the cloud), then he poured out the waters, divided the torrents of the mountains.

2. He slew Ahi, who took refuge to the mountain. Tashtri made him the praiseworthy thunderbolt; as cows to their calves, so the rivers hurried to the sea.

3. Indra, going forth as the bull, desired the libation; he drank at the three sacrifices the ready juice. Maghavan, seizing his weapon, the thunderbolt, struck the first-born of the clouds.

4. When thou, O Indra, didst strike the first-born of the clouds, then didst thou indeed destroy the delusions of the deluders (the Asurs),

* Hymn in praise of Indra; the same Rishi; metre Tristubh.

then producing the sun, the sky and the dawn, didst thou in truth not discover *any* more a foe.

5. Indra struck with his thunderbolt Vrittra, felled in night, with mighty blow shattering his shoulders, as trees are felled by the axe; down to the earth was Ahi thrown.

6. Vrittra, like a warrior whom none equals, with wicked joy called out *Indra*, the mighty hero, who slays many, the destroyer of foes; he did not escape to be counted with the number of his slain. *Indra's* foe raised the rivers *by his fall*.

7. Without hands and feet he provoked to battle *Indra*, who dashed his thunderbolt on *Vrittra's* neck; Vrittra, like a eunuch aping a man, was stretched with mangled members *to the ground*.

8. The waters gladdening the heart of man, rush over him, as he lies there stretched, as over the broken banks of a river. Ahi lies stretched at the feet of the waters, which Vrittra by his vastness held embraced.

9. The mother of Vrittra was lying *athwart* (to protect her son) above her struck *Indra's* fatal weapon. Above was the parent, underneath the son, Dana (the mother) slept the sleep of death, as with he calf *sleeps* the cow.

10. The waters rush over Vrittra's headless body, thrown in the midst of the restless, never-ceasing waves: the *foe* of *Indra* sleeps the profound darkness *of death*.

11. The waters, whose husband was the oppressor, whose guardian was Ahi, were held refrained, as the cows by Pani. Having slain Vrittra, *Indra* burst open the cavern of the waters that was locked up.

12. Thou wast like the horse's tail (which easily drives off flies) O *Indra*, when that one god *without equal* attacked thee with his weapon, thou didst seize the cows, seize, O hero, the libation, thou gavest leave to the seven rivers to run *their course*.

13. Not the lightning, made against *Indra*, not the thunder, not the rain and lightning, which Vrittra brought forth, kept *Indra* back, when *Indra* and Ahi fought. Maghavan, although attacked *with other delusions*, was victorious.

14. If fear approached thy heart, after thou hadst slain Ahi, whom sawest thou else as the slayer of Ahi, for like the terrified falcon thou crossedst over nine and ninety rivers.

15. Indra the king of the moveable and immoveable, and of the tamed horn-headed *cattle*, Indra the thunderbolt in his hands, dwells in heaven as the king of men : like the wheel the spokes, so embraces Indra that all.

14
76